

UDK 947.8 "1619/1620" (093)
929 Graziani, G. "1619/1620"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 2. svibnja 2006.
Prihvaćeno za tisak: 29. lipnja 2006.

Neobičan knez na moldavskom prijestolju: Hrvat Gašpar Graziani (1619.-1620.)

Castilia Manea-Grgin

Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar"

Marulićev trg 19/I

Zagreb

Republika Hrvatska

U ovom radu se, po prvi put u hrvatskoj historiografiji, analiziraju život i vladavina moldavskoga kneza hrvatskog podrijetla Gašpara Grazianija, prema tiskanim izvorima i relevantnoj literaturi. Pokušava se odrediti tko je bio Gašpar Graziani i kako je došao na moldavsko prijestolje, raščlaniti njegovu unutarnju i vanjsku politiku dok je bio knez Moldavije te opisati uvjete u kojima je završila njegova vladavina. Analizirani podaci smiještaju se u kontekst oružanih sukoba i mirovnih pregovora Osmanskog Carstva s Habsburškim Carstvom i Poljskom, krajem 16. i početkom 17. stoljeća, te Tridesetogodišnjega rata (1618.-48.).

Ključne riječi: Gašpar Graziani, Moldavija, Osmansko Carstvo, Poljska, Transilvanija, 17. stoljeće

“Gašpar-vojvoda bio je ... čovjek koji nije poznao red i običaje, a ni jezik zemlje, što ne može biti teže, da knez ne zna [jezik] zemlje kojom vlada.” Ovako je započeo moldavski kroničar Miron Costin (1633.-91.) prikaz vladavine stranca Gašpara Grazianija (*Gasparus Graziani, Gratiani, Gratianus*), koji je neočekivano došao na moldavsko prijestolje početkom 1619.¹ Iako je bio hrvatskoga podrijetla, Gašpar Graziani nije gotovo uopće poznat u hrvatskoj historiografiji. Samo ga je M. Vani-

¹ M. COSTIN, “Letopisețul Țării Moldovei”, *Marii cronicari ai Moldovei. Grigore Ureche. Miron Costin. Nicolae Costin. Ion Neculce* (ur. Gabriel ȘTREMPEL), București, 2003., str. 204. U 17. stoljeću kneževina Moldavija (rumunjski *Moldova*), koja je nastala sredinom 14. stoljeća, još uvijek je obuhvaćala zajedno teritorij današnje pokrajine Moldavije u Rumunjskoj i Republike Moldove.

no usput spomenuo u svom radu iz 1934.² No, čak ni u rumunjskoj historiografiji, koja mu je do sada pridavala najviše pažnje, ne postoji znanstvena monografija o njemu, iako ima relativno velik broj tiskanih izvora u svezi s njim. Tko je bio Gašpar Graziani i kako je došao na moldavsko prijestolje, njegova unutarnja i vanjska politika kao kneza Moldavije te kraj njegove vladavine glavne su teme na koje će se fokusirati ovaj rad.

Pokušaj biografije Gašpara Grazianija do dolaska na moldavsko prijestolje

Svi autori koji su pisali o Gašparu Grazianiju, njegovi suvremenici ili kasniji kroničari i povjesničari, morali su se suočiti s problemom njegovog podrijetla. Poljski kroničar Jan Petrycy ili Petricius (1620.) proglasio ga je Nijemcem, rođenim u Grazu, glavnom gradu Štajerske, "iako drugi drugačije govore o njegovu rođenju".³ Petriciusa su u tome slijedili kroničari Eberhard Wassenberg (1643.) te Stanislaw Kobierzycki (1655.).⁴ To su kasnije tvrdili i Martin Zeiller u *Beschreibung des königreiches Polen* (1657.),⁵ Louis Moréri u svom velikom riječniku (Lyon, 1674.),⁶ kao i Johann Heinrich Zedler u "Univerzalnom leksikonu" (1705.),⁷ koji su svi bili dosta čitani u svoje vrijeme. U 19. stoljeću sličnog mišljenja je bio i J. Ch. von Engel (1804.), a u rumunjskoj kulturi historičar i filolog Gheorghe Șincai (1811.), koji je zapravo samo citirao Petriciusa i Morérija.⁸ S druge, pak, strane, spomenuti M. Costin je proglasio Grazianija Talijanom i katolikom, koji je znao srpski (*sic!*).⁹ No, to nije uopće čudno, jer je bio nazivan Talijanom i u onovremenim habsburškim izvorima (1614.).¹⁰ Tu tezu prihvatili su kasnije i povjesničar i moldavski knez Dimitrije Cantemir u povi-

² M. VANINO, "Isusovci u Beogradu u XVII. i XVIII. stoljeću", *Vrela i prinosi (Zbornik za povijest Isusovačkog reda u hrvatskim krajevima)*, Sarajevo, br. 4., 1934., str. 8.-9., 17. Hrvatskoj historiografiji ga je ukratko predstavio i Savo MARKOVIĆ, "Barski patricijski rod Borisi u prošlosti: Jadran, Evropa, Mediteran", *Povijesni prilozi*, god. 24., br. 28./2005., str. 87.-90.

³ J. PETRYCY (PETRICIUS), *Historia rerum in Polonia gestarum anno 1620*, Cracoviae, 1620., str. 7., citira ga Gh. ȘINCAI, *Hronica românilor*, sv. III, București, 1969., str. 15.

⁴ E. WASSENBERG, *Gestorum Vladislai IV ..., pars I* (II. izdanje), Danzig, 1643., str. 60. (*Erat Gasparus Gratianus Graecii in Styria natus*) i S. KOBIERZYCKI, *Historia Vladislai [IV] Poloniae ..., Danzig, 1655.*, str. 663. (*Praeerat Valachiae cum imperio Gaspar Gratianus, Germanus, ut ferunt, origine, Graetii in Styria natus*) su citirani u N. IORGA, "Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria Românilor", *Analelele Academiei Române, Seria II, Tom XXI, Mem. secf. ist.*, București, 1899., str. 30.-1.

⁵ Citira ga neispravno D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții privind originea și începuturile ascensiunii lui Gaspar Grațianii", *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (serie nouă)*, II-III, 1996.- 97., str. 19.

⁶ D. GĂZDARU, "Un dicționar istoric francez din secolul al XVII-lea despre voievodul Gaspar Grațianii", *Arhiva. Revistă de istorie, filologie și cultură românească*, god. XLVI, br. 3.-4., Iași, 1939., str. 285.

⁷ J. H. ZEDLER, *Grösser vollständiger Universallexicon*, Halle und Leipzig, 1705., str. 623., prema R. GAS-SAUER, "Gaspar Graziani. Ein Fürst der Moldau von Habsburgs Gnaden", *Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg*, sv. IV, Freiburg i. br., 1958., str. 3.

⁸ J. Chr. von ENGEL, *Geschichte der Moldau und Walachei*, sv. II, Halle, 1804., str. 256., citira ga D. FLO-AREȘ, "Câteva contribuții", str. 20.; Gh. ȘINCAI, *Hronica românilor*, str. 15.

⁹ M. COSTIN, "Letopisețul Țării Moldovei", str. 204.-05.

¹⁰ ... *ain Italianer nahmens Caspar Gratiano ...* Manfred STÖY, "Das Wirken Gaspar Gracianis (Grațianis) bis zu seiner Ernennung zum Fürsten der Moldau am 4 Februar 1619", *Südost-Forschungen*, Band XLIII, 1984., München, str. 51., bilj. 17.

jesti Moldavije (1716.), te rumunjski povjesničar A. D. Xenopol (1890.).¹¹ Naprotiv, N. Iorga u djelu iz 1899. Grazianija je smatrao Hrvatom, "bez ikakve sumnje".¹² No, kasnije je autor promijenio mišljenje i 1911. nazvao ga je Vlahom s prostora gdje Bosna graniči s Dalmacijom, budući da je Grazianijev suvremenik Ivan Janković pisao da je on podrijetlom s područja Bihaća. Posljedično, prema Iorgi, najvjerojatnije je vladao Moldavijom Morlak ili "Crni Rumunj" iz obitelji uskoka, međutim za to rumunjski povjesničar nije ponudio nikakve dokaze. Iorga je pokušao ojačati svoje tvrdnje i drugim, ne baš uvjerljivim argumentima, primjerice da ime "Gašpar", koje podsjeća na jednog od Sveta Tri Kralja, nije uobičajeno kod Slavena.¹³ Ta teza, koju je Iorga i kasnije zastupao,¹⁴ ostala je gotovo nepromijenjena u rumunjskoj historiografiji do novijeg vremena.¹⁵

Ipak, već je Ch. de Joppecourt, u svom djelu o događajima u Moldaviji početkom 17. st., tiskanom 1620., nazvao Gašpara Grazianija Hrvatom (*Gaspar Grayrani Croate* [!]).¹⁶ Godine 1622. i Adam Wenner von Crailsheim, koji je osobno poznao Grazianija, u svom putopisu naglasio je hrvatsko podrijetlo bivšeg moldavskog kneza (... *Herrn Caspar Gratiano ..., ein Crabat un noch ein Christ*, odnosno katolik). No, njegovo djelo nije bilo previše poznato ni u njemačkom okruženju.¹⁷ Talijan Giovanni Battista Montalbani (Malbi), Grazianijev tajnik, također je tvrdio u djelcu o Grazianiju, koje je do kraja 19. st. ostalo u rukopisu, da je moldavski knez bio hrvatski plemić (*di natione nobil croata*).¹⁸ Štoviše, i Ivan Gundulić u pjesmi "Osman" (izgleda napisanoj 1628.-38.) spomenuo je vojvodu Gašpara, "ki u hrvatskom rođen kraju, / bi li znanje ili srića, / jur stolova na Dunaju", te njegovog nasljednika, "bogdanskoga" (moldavskog) vojvodu.¹⁹ Od von Crailsheima informaciju o hrvatskom podrijetlu Grazianija preuzeo je Jahann von Hammer (1829.), prvi moderni historičar koji je to tvrdio.²⁰ Još je jedno svjedočanstvo u tom smislu Grazianijeva biografija autora Ivana

¹¹ D. CANTEMIR, *Descrierea Moldovei*, București, 1973., str. 141.; A. D. XENOPOL, *Istoria românilor din Dacia traiană*, sv. III/II, Iași, 1850., str. 500. O više autora, rumunjskih i ostalih, koji su uzeli u razmatranje Gašparovo etničko podrijetlo vidi M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 50.-2.

¹² N. IORGA, "Manuscripte", str. 30.

¹³ *Isti, Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, sv. XX, București, 1911., str. 47.-51.

¹⁴ *Isti, Istoria românilor*, sv. V, București, 1937., str. 409.

¹⁵ Vidi D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 21. Vidi i, primjerice, jednu od najboljih sinteza rumunjske povijesti objavljenih u komunističkom razdoblju: C. C. GIURESCU i D. C. GIURESCU, *Istoria românilor*, București, 1975., str. 425., 909., 966. Ipak, na primjer, u K. W. TREPTOW (ur.), *A History of Romania*, Iași, 1996., str. 179., Graziani se pojavljuje kao Dalmatinac, a u Mihai BĂRBULESCU & al. (ur.), *Istoria României*, București, 1998., str. 256., kao Hrvat.

¹⁶ *Histoire sommaire des choses plus mémorable advenues aux derniers troubles de Moldavie ... Composée par M.J.B.A. en P. sur les mémoires de Charles de Joppecourt Gentilhomme Lorrain ...*, Paris, 1620. Citirano u M. HOLBAN & al. (ur.), *Călători străini despre țările române*, sv. IV, București, 1972., str. 379.-80., 389.

¹⁷ A. W. von CRAILSHEIM, *Ein gantz new Reysebuch von Prag aus biss gen Constantinopel ...*, Nürnberg, 1622., str. 1., citira ga N. IORGA, "Manuscripte", str. 30.

¹⁸ Montalbani u N. IORGA, "Manuscripte", str. 41.

¹⁹ I. GUNDULIĆ, II – "Osman", *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb, 1962., str. 31. Moldavija se u srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim izvorima pojavljivala i kao Bogdanija.

²⁰ J. von HAMMER, *Geschichte des Osmanisches Reiches*, sv. IV, Pest, 1829., str. 483., 485. Citira ga D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 20.

Jankovića, nastala 1655. i uključena 1900. u zbirku izvora za rumunjsku povijest E. de Hurmuzakija (koju je nastavio I. Bogdan).²¹ No, najvažnije je u ovom kontekstu vlastito Grazianijevo, iako neizravno, svjedočenje iz 1618.: ... *ch'ella possa informarse ne da tutti li Croati, ch'io sono disceso di Nobile et antichissima famiglia*.²²

Proturječnosti postoje u izvorima, posljedično i u historiografiji, i u svezi s prezime-
nom, godinom rođenja, mjestom podrijetla, gradom djetinstva i mladosti, te čak i s
kasnijim životom Gašpara Grazianija. No, mogu se uglavnom razabrati samo dvije
različite varijante njegove općenite biografije, a ni one nisu u potpunoj međusobnoj
suprotnosti: Jankovićeve i Petriciusove. Wassenberg i Moréri uglavnom su slijedili
tijek priče iz Petriciusove kronike.²³

Najdetaljnije informacije vezane za Gašparovo djetinstvo i mladost donosi Ivan Jan-
ković. Njegovo svjedočanstvo zabilježio je tek nekoliko desetljeća kasnije, na latin-
skom, Ivan Oršić (*Orsitius*) koji se pozivao na davne veze između njegovog djeda
i Gašpara Grazianija. Potomak, dakle, obitelji koja je štitila mladog Gašpara, mladi
I. Oršić navodno je tu priču iznudio 1655. usrdnim molbama od svog rođaka “ka-
petana Jankovića, Grazianijeva lojalnog intimusa”.²⁴ Oršić je Jankovićeve navode o
Gašparu Grazianiju posvetio kralju Ferdinandu III (1637.-57.),²⁵ čiji je bio dvorjanik
i ubrusar.²⁶ Janković uglavnom nije pobliže naznačio godine opisanih događaja, me-
đutim aspekti Gašparova života presijecaju političku povijest tog vremena, što je do-
velo do pokušaja određivanja nekih kronoloških oslonaca u toj pripovijesti. Janko-
vićeve priča počinje bijegom obitelji budućega moldavskoga kneza s područja Biha-
ća, pretpostavljalo se u historiografiji pred Osmanlijama. Oni su navodno pobjegli
u gradić ili tvrđavicu Gradac (*castrum exiguum Gradac*), na rijeci Kupi - *secus ripam
fluminis Kupae (seu Colapis)*, odnosno nedaleko od Karlovca (*Carolostadio*).²⁷ To se
vjerojatno odnosi na jedan od dva Gradca (Veliki, ili Srednji, i Mali) na budućoj Ba-
novini koji su se međusobno nalazili vrlo blizu. Oni se ubrajaju među stare tvrđave
Kaptola i Zagrebačke biskupije, koje su u 16. stoljeću postale granične utvrde pred
Osmanlijama.²⁸ No, i gore spomenuti Graz se još uvijek u to vrijeme zvao na polj-
skom jeziku Gradec, što je bio i originalni slovenski naziv, a na hrvatskom se zvao
Gradac (Štajerski).²⁹ Stoga se može zaključiti da su navedeni kroničari s poljskog po-

²¹ E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., Bucuresci, 1900., str. 62.-9.

²² “... da se može informirati o tome kod svih Hrvata, da ja potječem iz plemićke i vrlo stare obitelji”. Pismo je od 29. lipnja 1618. i poslano je barunu Hansu von Mollartu. M. STOY, “Das Wirken Gaspar Gracianis”, str. 53., bilj. 27.

²³ Vidi D. FLOAREȘ, “Câteva contribuții”, str. 21.-2.

²⁴ E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., str. 68.-9.

²⁵ *Isto*, str. 62.

²⁶ Ivan Franjo Oršić, 1630./5.-86. V. FILIPČIĆ MALIGEC, “Obitelj Oršić i Hrvatsko zagorje”, *Hrvatsko zagorje. Časopis za kulturu*, god. 10., br. 1.-2., 2004., str. 40.

²⁷ Janković u E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., str. 62.

²⁸ Milan KRUHEK, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995., str. 98., 128., 137., 184., 187., 218., 255.-56., 259., 262., 268., 324.

²⁹ Graz se zvao Gradec na poljskom jeziku i u 19. stoljeću – autorica zahvaljuje na ovoj informaciji mr. sc. Magdaleni Najbar-Agičić. Vidi o starom nazivu Graza na hrvatskom jeziku, primjerice, M. KRUHEK, *Krajiške utvrde*, str. 397.

dručja ili pobrkali hrvatski Gradac s mnogo poznatijim austrijskim gradom, ili su vjerovali, zbog njegova prezimena, da je Gašpar bio podrijetlom iz Graza.

Janković je spomenuo da je u vrijeme izbjeglištva Gašpar bio u kolijevci (*in cunabulis detulere*) te da je, posljedično, kasnije prihvatio Gradac kao mjesto svoga podrijetla.³⁰ U mladosti, navodno, Gašpar se sam nazvao, prema gradiću njegovog djetinstva, Gradčanin (*Gradczanin*), od čega je izveo, u skladu s normama talijanskog jezika (*ad normam italicam*) ekvivalent latinskog *Gratianusa*,³¹ odnosno prezime Graziani. No ni iz ove priče, kao ni iz drugih izvora, nije jasno kada je Gašpar rođen. U historiografiji se pretpostavljalo da su Gašparovi roditelji pobjegli 1591.-92., tijekom osmanskog pohoda na današnjoj bosansko-hrvatskoj granici, kada je pao i Bihać.³² Stoga su neki historičari bili skloni datirati njegovo rođenje otprilike tim godinama.³³ Ipak, kao što će kasnije biti riječ, nisu se svi autori složili s tim mišljenjem.

Prema Jankoviću, Gašparova obitelj ušla je u Gradac pod zaštitu Ivana Oršića, lokalnog plemića, koji ga je kasnije uzeo od roditelja u svoju tvrđavu i tamo donekle i obrazovao. Navedena utvrda u izvoru je nazvana Oršića grad (*in arce sua Orszicza grad*), što je najvjerojatnije Slavetić sjeverozapadno od Jastrebarskog, u to vrijeme glavni posjed te plemićke obitelji.³⁴ Nakon toga, dok je još bio adolescent, Gašpar je prešao udovici Margariti de Tabis, kćeri Kristofora Oršića, koja je živjela u tvrđavi Susedgrad (*in arce Sussed habitanti*). Gašpar je, navodno, imao težak život u kući Margarite de Tabis, koja je bila *severa mulier*. Čini se da je u Margaritinoj kući bio paž ili štitonoša, što može sugerirati plemićko podrijetlo Grazianija,³⁵ kao što je tvrdio Montalbani, a i sam Gašpar. Njegova uloga paža može se iščitati iz priče o jednom lovu, kada je Graziani izgubio Margaritinog omiljenog sokola, pa se nije htio suočiti s njom nego je pobjegao. No kako Zagreb (*Zagrabia*) nije bio daleko, negdje pokraj grada priključio se nekim putnicima ili trgovcima (*viatores*) i otišao s njima u Veneciju. Tamo je ušao u službu engleskog poslanika, a odande je krenuo s njim u Englesku i na taj je način konačno završio u Carigradu, u sviti engleskoga poslanika u Osmanskom Carstvu.³⁶ Janković ne spominje imena tih engleskih ambasadora, niti razdoblje kada se sve to dogodilo i stoga su se u historiografiji pojavile razne pretpostavke u svezi s tim.³⁷

³⁰ Janković u E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., str. 62.

³¹ ... a *Gradatio natali solo cognominabatur patrio cognomento Gradczanin ... transformata voce ad normam italicam in Gratianum ... Isto*, str. 62.

³² Vidi, primjerice, N. IORGA, "Manuscripte", str. 31.

³³ D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 23.

³⁴ V. FILIPČIĆ MALIGEC, "Obitelj Oršić", str. 39.-40.

³⁵ D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 22.

³⁶ Janković u E. de HURMUZAKI, *Suplement*, str. 62.

³⁷ Anglo-mletački diplomatski odnosi bili su prekinuti početkom vladavine Elizabete I, 1558., i obnovljeni tek krajem njezinoga života, 1603. godine. Nije jasno je li Graziani služio prvom engleskom poslaniku u Veneciji, Anthonyju Stundenu (kolovoz-rujan 1603.) ili njegovim nasljednicima na toj funkciji, Henryju Wottonu (1604.-10./12.?), ili, najmanje vjerojatno, Dudleyju Carletonu (1612.-16.). Vidi o tome N. IORGA, "Manuscripte", str. 31.; M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 57., bilj. 54., str. 58., bilj. 56.; L. DEMENY, P. CERNOVODEANU, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI-XVII*, București, 1974., str. 46., 53.; D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 23.- 6.

Petricius objašnjava, pak, drukčije Grazianijev dolazak u Carigrad. Prema njemu, Graziani je bio iz siromašne obitelji, što ga je potaknulo da od kuće (iz Graza!) ode vrlo mlad. Došavši u Carigrad starijem bratu, ondje se počeo baviti trgovinom dragim kamenjem, što mu je omogućilo putovanja u više zemalja, čak i kontakte s nekim vladarima.³⁸ No, dok Petricius tvrdi da se Graziani u Carigradu bavio trgovinom, prema Jankoviću Gašpar je ondje naučio govoriti i pisati osmanski turski. Na taj je način postao od običnog sluge (*obsonatore*) prevoditelj (*interpretes*) engleskoga poslanika.³⁹

Drugi izvori mogu upotpuniti Grazianijevu biografiju i dokazati da su Jankovićeve i Petriciusova priča u vezi s njim u mnogo čemu komplementarne. Izvještaji Michaela Starzera, od proljeća 1610. člana habsburške ambasade u Carigradu, pokazuju Grazianija već oko te godine kao otkupitelja manje ili više važnih kršćanskih zatvorenika iz osmanskoga zarobljeništva. Za njih su uglavnom Grazianiju bile nadoknađivane svote iz europskih prinčevskih riznica, primjerice habsburške ili toskanske (1610.-11.).⁴⁰ Ta Gašparova aktivnost sugerira da on već tada nije više bio u službi engleskoga poslanika. Graziani se bavio i kasnije otkupom kršćana iz osmanskoga zarobljeništva, kao i Osmanlija iz kršćanskoga sužanjstva, a neki njemu suvremeni izvori, čak i osmanski, tu su obostranu Gašparovu aktivnost proglasili trgovinom.⁴¹ Ipak, općenito gledano, otkupljivanje robova moglo je u to vrijeme biti i paravan za tajne političke misije. Početkom 1611. umro je habsburški prevoditelj u Carigradu i Starzer je predložio umjesto njega svoga prijatelja Grazianija, međutim on nije prihvatio tu službu.⁴² To je možda bila Starzerova protuusluga Gašparu koji mu je, sada bogat, nekoliko puta, zajedno sa svojim bratom, posudio velike svote novca.⁴³

No, u duhu tog vremena, čini se da su se Graziani i Starzer bavili i planiranjem u ljeto 1612. velike protuosmanske lige, u koju su se trebali uključiti Habsburško Carstvo, Toskana i Španjolska.⁴⁴ Gašpar je u srpnju 1612. otišao iz Carigrada u Toskanu velikom knezu Cosimu II de Medici (1609.-21.), prema nekim historičarima u svezi s navedenom protuosmanskim ligom.⁴⁵ Možda je to bio njegov tajni zadatak, međutim, izvori govore o tome da je Grazianijev susret u Firenci s velikim knezom imao drugu svrhu, a to je, prema Morériju, prodaja nekog nakita Cosimu II i tim novcem otkup 80 osmanskih robova, prije visoko pozicioniranih na Porti.⁴⁶ Može se pretpostaviti da to nije bila prava prodaja navedenog nakita, nego da je on predstavljao cijenu otkupa Osmanlija. Petricius je opisao istu epizodu, međutim, smjestio ju je u

³⁸ Gh. ȘINCAI, *Hronica românilor*, str. 15.

³⁹ Janković u E. de Hurmuzaki, *Suplement*, sv. II/3., str. 62.

⁴⁰ M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 60.-1.

⁴¹ Primjerice, osmanski kroničar Kialib Čelebi, u NAIMA, *Tarikh* (4. izd.), Istanbul, 1866., str. 176., citirano u M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 389., bilj. 46. Vidi i N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 49.

⁴² M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 61.

⁴³ Čini se da je bečki dvor bio dosta škrt prema članovima svoje ambasade u Carigradu. M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 64.-5.

⁴⁴ M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 63.

⁴⁵ D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 26.

⁴⁶ D. GĂZDARU, "Un dicționar istoric francez", str. 286.

Livorno, koji je, dakako, mogao biti samo luka odakle su Osmanlije koje je otkupio Graziani krenuli prema Istanbulu.⁴⁷ Čini se da se navedena epizoda dogodila 1612., jer su se osmanski zatvorenici vratili na Portu iduće godine.⁴⁸ Wassenberg, pak, kojeg je slijedio i Engel, vidio je u epizodi oslobođenja Osmanlija tek prevaru, Grazianijevu, dakako.⁴⁹ No, prema Morériju, Graziani se tim činom jako dojmio sultana i postao je u Carigradu jedan od najvažnijih paša Osmanskog Carstva (*un des principaux Bachas de l'Empire Ottoman!*).⁵⁰ To se nije, dakako, doslovce dogodilo, međutim, možda je upravo na taj način Gašpar stekao visoko poštovanje Porte. To bi bilo objašnjenje početka - ako ne i nastavka - njegove diplomatske karijere.⁵¹

Janković na drukčiji način objašnjava kako je Graziani došao u službu sultana, inzistirajući na tome da su poznavanje stranih jezika - talijanskog i njemačkog, osim hrvatskog (*harvatici sermonis*) -, pristao fizički izgled i lakoća razgovora (*eloquentia naturali fluida*) bili Gašparu, navodno, velike prednosti.⁵² Starzer je potvrdio u svojim izvješćima habsburškom dvoru da je Graziani znao, osim navedenih jezika i već spomenutog turskog, i engleski te grčki.⁵³ Stoga, prema Jankoviću, kada je otišao engleski poslanik iz Carigrada, sultan Ahmed I (1603.-17.) uzeo je Grazianija u svoju službu kao prevoditelja (*interpretes*), iako nije promijenio katoličku vjeru.⁵⁴ I moldavski kroničar Costin naglasio je da je Gašpar dugo vremena bio prevoditelj (*tergiman*), odnosno dragoman na Porti.⁵⁵

Status dragomana uključivao je i diplomatske obveze u odnosima Porte s kršćanskim zemljama. Prema dostupnim informacijama, Graziani se po prvi put spominje u svojstvu sultanova poslanika već krajem siječnja 1613., u izvorima isusovačke misije u Beogradu (*Illustrissimo Signore Graziani ambasciatore del Gran Signore*).⁵⁶ Ovaj podatak nije gotovo uopće poznat u historiografiji, kao ni činjenica da je Graziani navedenu misiju pomogao i novčano, s dopuštanjem sultana, te da je intervenirao u njezinu korist kod papinske kurije, čak i osobno kod pape. Prije negoli je postao knez Moldavije, Gašpar se općenito zalagao za poboljšanje položaja katolika u osmanskoj Ugarskoj.⁵⁷ U navedenom isusovačkom izvoru nije spomenuto kod koga

⁴⁷ Gh. ȘINCAI, *Hronica românilor*, str. 15.

⁴⁸ D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 26.

⁴⁹ M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 66.

⁵⁰ D. GĂZDARU, "Un dicționar istoric francez", str. 286.

⁵¹ D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 27.

⁵² Čini se da mu se jedino moglo predbacivati to da je, kako se kasnije govorilo o njemu na habsburškom dvoru, kada se napio znao previše slobodno govoriti - *Weil er im Trunke gar befremdlich auslässt*. N. IORGA, "Manuscripte", str. 32.

⁵³ M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 58.

⁵⁴ Janković u E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., str. 62.-3.

⁵⁵ M. COSTIN, "Letopisețul Țării Moldovei", str. 204. Na starom rumunjskom jeziku turcizam *tergiman* ili *terziman* (od tur. *tercüman*) značilo je isto što i *dragoman*.

⁵⁶ M. BALÁZS, Á. FRICSY & al., *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók*, I/1 (1609-1616), Szeged, 1990., str. 74. (izvor iz 31. 01. 1613. - izvješće misije Bartola Kašića iz Beograda, za rimsku kuriju).

⁵⁷ Vidi izvore u *Isto*, str. 209.-13., 218., 223., 235.-37., 245.-46.; I/2 (1617-1625), str. 271., 274.-75., 283.-84., 289., 306., 311.-18., 322.-25., 330., 335.-37., 342., 344., 386., 390., 464. Vidi i M. VANINO, "Isusovci u Beogradu", str. 8.-9., 17.

je tada bio sultanov poslanik, međutim, najvjerojatnije je taj posao radio i tijekom osmansko-španjolskih mirovnih pregovora 1613.-14., ako ne već i prije.

Osmanlije su tražili mirovne pregovore sa Španjolskom nakon velikih šteta koje je prouzročila osmanskoj floti aktivna politika potkralja Sicilije Ossune i velikoga kneza Cosima II (koji je bio zaštitnik pirata iz Reda Sv. Stjepana), pogotovo nakon poraza kraj otoka Kija (1613.), kada je poginuo čak i zapovjednik osmanske flote Halil-Paša.⁵⁸ Nije poznato previše činjenica u svezi s tim mirovnim pregovorima, a diskrecija kojom je sve to bilo obavljeno pripisuje se, čini se, pokušajima miniranja pregovora od Nizozemaca i još više Mlečana. Nije baš jasan Grazianijev položaj tijekom tih mirovnih pregovora sa Španjolskom. Poznato je da je Graziani, kada se vratio iz Firence u Carigrad u jesen 1613., bio zajedno s predstavnikom Španjolske, Talijanom don Pietrom Brunom.⁵⁹ Nekim povjesničarima je izgledalo da je Gašparova uloga bila više kurirske naravi, između Cosima II i velikog vezira Nasuh-Paše.⁶⁰ No, vrlo je vjerojatno da je već tada djelovao kao sultanov poslanik, kao što je već spomenuto. U svibnju 1614. Graziani se ispričao Starzeru što mu nije dugo pisao, jer je bio zauzet "španjolskim mirom".⁶¹ Ipak, nasilna smrt velikog vezira u listopadu 1614. "pokopala" je i mirovne pregovore sa Španjolskom.

Navedeno iskustvo Grazianiju je koristilo za mnogo ozbiljnije pregovore između Porte i Habsburgovaca, koji su započeli u listopadu 1614., da bi se obnovio mir sklopljen u Žitvi 1606. nakon Dugog rata između Svete lige i Osmanskog Carstva (1593.-1606.). Češće spominjanje njegova imena u onovremenoj diplomatskoj korespondenciji dopušta lakše praćenje njegovih aktivnosti,⁶² iako ne i potpuno napuštanje područja pretpostavki koje neminovno prate njegov život.

Već u studenom 1614., na kraju prvoga kruga pregovora s Habsburgovcima, Graziani, tada u svojstvu glavnoga pregovarača s osmanske strane, tražio je od sultana da mu se preda na upravu jedna od dvije podunavske kneževine, Vlaške ili Moldavije; taj je zahtjev kasnije nekoliko puta ponovio.⁶³ No, istina je da su njegovom zaslugom Osmanlije i Habsburgovci u Beču u srpnju 1615. sklopili mir, koji je bio svečano ratificiran u svibnju 1616. Gašpar je sam, u pismu iz veljače 1616. poslanom nadvojvodi Maksimilijanu, naglasio svoje zasluge u mirovnim pregovorima u odnosu na kršćansku stranu, kako bi nagovorio Habsburgovce da pošalju što prije obećane poslanike u Istanbul, u svrhu ratificiranja postignutog mira. Stoga je tvrdio nadvojvodi da je dobio od Porte nalog da osmanski poslanici idu pregovarati o miru *alli piedi della M[aes]tā Sua* (habsburškog cara), što se nije dotada nikada dogodilo, da je ubacio u

⁵⁸ M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 68.

⁵⁹ *Isto*, str. 69.

⁶⁰ D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 27.

⁶¹ M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 80.

⁶² D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 27.

⁶³ Vidi, na primjer, pismo Starzera baronu Hansu von Molartu od 16. 12. 1614., u N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 7., i M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 81., bilj. 198.: *Herr Graziani ... mit Hilf so grosser Freitt die er an die Portten habe, mit der Zeitt Vaivoda die Moldavia overo Valachia zu werden geth raute ...* Za kasnije Gašparove zahtjeve Porti vidi N. IORGA, *Studii și documente*, sv. IV, str. CXXXVI.; N. C. BEJENARU, "Gašpar Grațiani și luptele turco-polone din Moldova", *Cercetări Istorice* (Iași), god. I, br. 1., 1925., str. 81.

mirovni sporazum mnogo članka *utili e honorevoli per la Christianità*, te da je uspio dobiti ratifikaciju mira od Osmanlija.⁶⁴ Ipak, najviše su ga nagradili Osmanlije, da bi mu se nadoknadile usluge prema Porti, putovanja, upornost i pisma. No Gašpar nije dobio jednu od rumunjskih kneževina, nego dukat u Naksu i posjed na Paru, što se, prema von Crailsheimu, dogodilo u listopadu 1616.⁶⁵ Na tu titulu Gašpar je bio ponosan i nosio ju je do kraja života.

Nakon imenovanja Graziani si je dao u Beču napraviti portret, jedini koji se do danas očuvao, na kojem je obučen u bogatu osmansku odjeću u skladu s njegovim statusom na Porti. Oko portreta je latinski natpis: *CASPARUS GRATIANUS, DE GRATSCHAZ, D. G. NAXIAE DUX, DOMINUS PARY*.⁶⁶ Ovdje se, dakle, spominje ne "Gradac" iz Jankovićeve priče, nego "Gračac". On se spominje i u nekoliko ranijih izvora, iz 1615. i 1616., uglavnom austrijske provenijencije, u kojima se govori o Grazianiju (*Gratiani von Gradssatz, Gratiani de Gratssats, Gracianin de Gradchätz*).⁶⁷ U slučaju da je riječ o ličkom Gračacu, što se ipak ne može sa sigurnošću tvrditi, on je u vrijeme Gašparova rođenja već dugo bio osmanski (od 1527.-28.). Stoga se lički Gračac ne uklapa na mjesto Jankovićevog Graca u njegovu priču o Grazianiju, iako je i on prije osmanskog razdoblja bio nazivan "Gradac".⁶⁸ Posljedično, ovdje se otvara mogućnost još jedne pretpostavke, odnosno da Graziani potječe iz nekog plemenitog hrvatskog roda koji je prije njegova rođenja napustio osmanski Gračac, jer kao takvi ne bi mogli opstati u tom kraju. Ako se, pak, pođe od hipoteze da je Graziani od svoje rane mladosti naučio osmanski turski, pitanja postaju mnogo kompliciranija.⁶⁹

Crailsheim je ovu zbrku dodatno pogoršao, pišući o *Herrn Caspar Gratiano de Gradischad*,⁷⁰ što je, izgleda, navelo Iorgu pobrkati Gradac iz Jankovićeve priče s "Gradatschac",⁷¹ odnosno Gradačcem u bosanskoj Posavini. Može se, posljedično, tvrditi da su izvori u svezi s Grazianijevim prezimenom i podrijetlom uistinu zbunjujući. Stoga je povjesničar Stoy mislio da se on prezivao *Horvat*, jer se u izvješćima spomenutog Michaela Starzera, Grazianijevog intimusa u razdoblju 1610.-20., Gašpar tako pojavljuje.⁷² No *Horvat* je najvjerojatnije označavalo samo njegovo etničko podrije-

⁶⁴ N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 13.-5. (dok. XVI, od 20. 02. 1616.)

⁶⁵ *Isto*, str. 49., 57. Naks i Par dio su otočja Kiklada u Egejskom moru, koje je nakon 4. križarskog rata (1201.-04.) došlo pod mletačku, a sredinom 16. stoljeća pod osmansku vlast. Mletački vladari Kiklada nosili su titulu kneza (*duca*) Naksa ili *Archipelaga*. Vidi o tome i N. IORGA, "Manuscripte", str. 32.

⁶⁶ E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/2., Bucuresci, 1895., prva stranica bez paginacije.

⁶⁷ M. STOY, *Das Wirken Gaspar Gracianis*, str. 53., bilj. 28., 29., 30.

⁶⁸ Vidi, primjerice, Željko HOLJEVAC, "Gračac na međi Like i Dalmacije. Uz 700. obljetnicu prvog pisanoga spomena južne Like (1302.-2002.)", *Lička revija*, 3./2003., str. 24.-5. Iorga je tvrdio da je lički Gračac staro selo Morlaka iz Dalmacije, što bi, navodno, bilo dokaz Grazianijevog morlačkog podrijetla. N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 48.

⁶⁹ Autorica zahvaljuje prof. dr. sc. Dragi Roksandiću na korisnim sugestijama u vezi s ovim pitanjem.

⁷⁰ A. W. von CRAILSHEIM, *Ein gantz new Reysebuch*, str. 1., citira ga N. IORGA, "Manuscripte", str. 30.

⁷¹ N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 47.

⁷² M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 55.

tlo.⁷³ Gundulić u "Osmanu" daje Gašparu prezime Milostić,⁷⁴ a može izgledati da to više od imena navedenih mjesta objašnjava naziv "Gratianus"/"Graziani". Ipak, najvjerojatnije je bilo obrnuto, odnosno Gundulić je "Milostić" izveo doslovnim prijevodom od riječi "Graziani" koju je Gašpar oblikovao prema toponimu, bio to "Gradac" ili "Gračac".⁷⁵

Iako je mir između Osmanlija i Habsburgovaca bio ratificiran 1616., ni nakon toga odnosi između dviju velikih sila nisu bili baš najbolji. Trebalo je još riješiti kontroverznu oko granica, odnosno oko 60 sela koja su Habsburgovci trebali vratiti Osmanlijama prema mirovnom sporazumu iz 1615. godine. Stoga je Graziani početkom 1617. išao s mnogo darova za cara iz Carigrada u Prag, kamo je stigao, čini se, u lipnju.⁷⁶ No, nije mu bilo dopušteno prisustvovati, u svojstvu osmanskog poslanika, krunidbi Ferdinanda kao kralja Češke, nasuprot španjolskom i toskanskom poslaniku koji su bili čak i pozvani na ceremoniju. Graziani je bio vrlo nezadovoljan zbog tako lošeg postupka.⁷⁷ I Janković je pisao o poteškoćama s kojima se susreo osmanski ambasador prilikom svog dolaska u glavni grad carstva, kada ga car Matija (1612.-19.) nije htio primiti u audijenciju, s isprikom da je islamske vjere. Prema autoru, Gašpar se mogao predstaviti caru samo kada mu se objasnilo da on *christianae fidei addictus esset*.⁷⁸ Na taj su način u srpnju 1617. Graziani i njegova svita bili primljeni u gradu Pragu i na carskom dvoru s velikom pompom.⁷⁹ No, habsburško-osmanski dogovor nije bio skoro postignut. U međuvremenu, car je Grazianija dva puta zatočio u kući u Beču kao odgovor na to što su Osmanlije isto učinili carskom poslaniku Hermannu von Czerninu u Budimu, izgleda stoga što su htjeli brzi dogovor oko granica. To je, pak, dodatno usporilo mirovne pregovore, međutim, prije kraja studenog 1617. Graziani i Czernin bili su konačno oslobođeni.⁸⁰ Sporazum dviju strana bio je konačno potpisan u veljači 1618. u Komarnu.⁸¹

Vrativši se na navedene osmansko-habsburške mirovne pregovore, potrebno je spomenuti da se iz toga razdoblja doznaje i za jedan detalj iz Gašparova privatnog života. Naime, u siječnju 1617. Gašpar je prekinuo svoje putovanje iz Carigrada u Beč, što je obrazložio iz Beograda predsjedniku ratne komore Hansu von Mollartu: ... *io mi vado preparando per fare la noze di una mia unica figliola, quale ho maritata ...*⁸²

⁷³ Tog je mišljenja i D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 22.

⁷⁴ I. GUNDULIĆ, II – "Osman", str. 31.

⁷⁵ Da je Gašparovo prezime Graziani zaista formirano u duhu talijanskog jezika od jednog od navedenih toponima dokazuje i to što je, *mutatis mutandis*, za vrijeme talijanske okupacije dijela Hrvatske tijekom II. svjetskog rata, prezime Gračanin također bio prevođeno na talijanski kao Graziani. Autorica zahvaljuje na ovoj informaciji mr. sc. Hrvoju Gračaninu.

⁷⁶ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi sul vaivoda Gaspare Graziani e la guerra turco-polacca del 1621", *Diplomatarium Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani*, III, Roma, bez godine [nakon 1935.], str. 129.-32., 170.-72. (dok. XIII-XVIII, XXI).

⁷⁷ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 172.-73. (dok. XX, XXV, XXVII).

⁷⁸ Janković u E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., str. 63.

⁷⁹ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 173., 175.-76. (dok. XXIV, XXXII, XXXIV).

⁸⁰ Isto, str. 178.-81. (dok. XLIV, XLVIII, LI, LII, LIII, LIV). Vidi i N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 36.-37., dok. XXXVII.

⁸¹ Vidi o tome, primjerice, A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 141.

⁸² "... idem se pripremiti za vjenčanje jedine moje kćeri, koju sam udao ..." M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 54., bilj. 34.

Čini se da je to bila Gašparova jedinica, međutim, poznati izvori ne daju odgovore na pitanja o majci te njegove kćeri, je li njegova supruga tada još uvijek bila živa, ili, pak, gdje se navedeno vjenčanje trebalo održati. No, M. Stoy je na temelju navedenog izvora, kojeg je sam i otkrio, procijenio da Gašpar nije mogao biti rođen 1591.-92., kao što se ranije tvrdilo u historiografiji, nego 1575.-80. godine ili čak ranije (1570?), inače 1617. ne bi već mogao imati kćer za udaju.⁸³ Na to da je Stoy vjerojatno u pravu upućuje i detalj, neprimijećen do sada u historiografiji, da je na svom portretu kao knez Naksa i gospodar Para Graziani prikazan, kako se čini, u svojim četrdesetima. Ako je taj portret iz 1616.-17., onda je moguće da se Gašpar rodio oko 1570.-75. godine. To su, dakako, samo pretpostavke koje trebaju potvrdu budućih istraživanja. No, da je Graziani bio mnogo mlađi ne bi se mogla objasniti ni njegova središnja uloga u osmansko-habsburškim mirovnim pregovorima 1614.-18. godine.⁸⁴

Imenovanje i početak Grazianijeve vladavine u Moldaviji

Krajem 1618. moldavski knez Radu Mihnea zatražio je od Osmanlija da prihvate njegovu abdikaciju zbog zdravstvenih razloga. U siječnju 1619. Graziani se vratio u Carigrad.⁸⁵ Za lojalnost i mudrost koje je iskazivao toliko godina kao ambasador kod cara, sultan Osman II (1618.-1622.) 4. veljače imenovao ga je knezom Moldavije, kako mu je bilo obećano na njegove ponovljene zahtjeve.⁸⁶ Gašpar je došao do trona zajedničkim naporima nekolicine osmanskih moćnika, pogotovo utjecajnog Iskender-paše, i habsburške diplomacije, prije svih habsburškog poslanika na Porti Ludwiga von Mollarta, a svota koja je plaćena za prijestolje bila je pozamašna.⁸⁷ Ipak, Graziani je pisao mletačkom duždu: *Con la sola mia virtù mi hò fatto strada a questo principato di Moldavia*.⁸⁸

Dolazak Grazianija, potpunog stranca, na moldavsko prijestolje može se objasniti novim odnosima koje je Porta uspostavila s Moldavijom, kao i s Vlaškom i Transilvanijom nakon što su došle pod njezinu zaštitu, ali i striktnu kontrolu sredinom 16. stoljeća. Iako te tri zemlje nisu nikada postale ejalet (pašaluk), osmanska kontrola nad njima jačala je i u 17. i 18. stoljeću.⁸⁹ Nametanje stranog kneza, pouzdanog Osmanlijama, na moldavsko prijestolje početkom 17. stoljeća nije bilo nešto posve

⁸³ M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 54., bilj. 34.; *Isti*, "Gaspar Grațiani, Fürst der Moldau 1619-1620", str. 307.

⁸⁴ D. FLOAREȘ, "Câteva contribuții", str. 22.

⁸⁵ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 144., 188., 190. (dok. LXXX, LXXXI, LXXXVII, LXXXIX). Vidi i N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 39., dok. XL.

⁸⁶ Vidi, na primjer, A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 190. (dok. LXXXVIII); E. de HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria Românilor*, sv. IV/2., București, 1884., str. 376.; N. IORGA, "Manuscripte", str. 32.-3.; *Isti, Studii și documente*, sv. XX, str. 49.

⁸⁷ Vidi, primjerice, E. de HURMUZAKI, sv. IV/2., str. 376. (dok. iz 16. 02. 1619.); N. C. BEJENARU, "Gașpar Grațiani", str. 85.-6.

⁸⁸ "Samo svojom vrlinom sam došao do ove kneževine Moldavije". N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 50.

⁸⁹ V. PANAITTE, "The Status of the "Kharâj-Güzarlar". A Case Study: Wallachians, Moldavians, and Transylvanians in the 15th to 17th Centuries", u: K. ÇIÇEK (ur.), *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, 1- *Politics*, Ankara, 2000., str. 232.

novu. Druga dvojica stranaca prije Grazianija bili su pravoslavni Grci: Jakob Heraklid Despot (1561.-63.) i Stjepan II Tomša (1611.-15., 1621.-23.).⁹⁰ Kao posljedica Dugog rata (1593.-1606.), Moldavija se povezala s Poljskom pod vladajućom obitelji Movilă (Movilești). Godine 1616., kod Drăcșanija, osmanska vojska pod vodstvom Iskender-paše uništila je stranku Movileștija, porazivši moldavsko-poljsku vojsku. Imenovavši Grazianija na moldavsko prijestolje, Porta je pokušala potpuno vratiti tu zemlju pod svoju vrhovnu vlast.⁹¹

Postojala je određena bojazan Grazianija i Porte u svezi s reakcijom zemlje na neočekivano imenovanje stranoga kneza, koji je, povrh toga, bio i druge vjeroispovjesti. Pobuna plemića u Vlaškoj s ksenofobičnim (protugrčkim) implikacijama, kao i slični događaji u Moldaviji nekoliko godina prije dolaska Grazianija na prijestolje, bili su dostatni razlozi za to.⁹² No, bojazan nije bila utemeljena, jer moldavsko plemstvo nije ni na koji način reagiralo na Gašparovo imenovanje.⁹³ Nakon ceremonije njegova uvođenja na dužnost, u Istanbulu, dvadesetak moldavskih bojara dočekalo ga je u Edirneu, a oko tisuću ljudi u Moldaviji, na Dunavu. U moldavsku prijestolnicu Iași novi vladar stigao je početkom travnja.⁹⁴

Odnosi kneza Gašpara s plemićima i pravoslavnom crkvom u Moldaviji

U rumunjskoj historiografiji unutarnju politiku Gašpara Grazianija usput su analizirali istaknuti povjesničari iz razdoblja prije II svjetskog rata: N. Iorga, Gh. I. Brătianu, A. D. Xenopol ili C. C. Giurescu, te je dobila uglavnom dvije etikete: otvoreni katolicizam i napeti odnosi s moldavskim bojarima. Spomenuti povjesničari svoje su teze uglavnom zasnivali samo na Mironu Costinu i Dimitriju Cantemiru te na nekoliko drugih objavljenih izvora. Vrlo malo autora pokušalo je promijeniti ili barem nijansirati tu sliku, koristeći druge izvore, pogotovo one objavljene nakon II svjetskog rata.⁹⁵

Postoje dokazi da je Graziani, ipak, tijekom svoje kratke vladavine pokušao zadovoljiti crkvu, bojare i narod Moldavije, odnosno, kao što se sam izrazio, pridobiti *l'animu di questi popoli*.⁹⁶ U Iașiju je novopečeni knez slijedio domaću tradiciju u svezi s ceremonijama postavljanja na prijestolje. Uz to, Graziani je već od imenovanja za moldavskoga kneza zatražio od patrijarha u Carigradu, Timoteja II (1612.-20.), da mu dopusti živjeti prema vjerskim zakonima novih podanika, dok će mu

⁹⁰ Prvog stranca na moldavskom prijestolju, Iugu Koriatowicza, pozvali su moldavski bojari iz Velike Kneževine Litve i kratko je vladao (1399.-1400.).

⁹¹ M. HOLBAN & al. (ur.), *Călători străini*, sv. IV, str. 443.-44.

⁹² Vidi u svezi s tim literaturu u D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia lui Gaspar Grațiani în Țara Moldovei (1619-1620)", *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (serie nouă)*, II-III, 1996.-97., str. 29., bilj. 2 i 3.

⁹³ To je krajem 19. stoljeća dalo priliku za sastavljanje gorčinom ispunjenih stranica rumunjskom povjesničaru A. D. XENOPOL, *Istoria românilor din Dacia traiană* (4. izdanje), București, 1988., str. 384.

⁹⁴ N. IORGA, "Manuscripte", str. 33.-4.

⁹⁵ V. VASILIU, "Il principato moldavo e la curia papale fra il 1606-1620", *Diplomatarium Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani*, II, Roma, 1930., str. 19.-21., a pogotovo D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia", str. 29.-37.

⁹⁶ V. VASILIU, "Il principato moldavo", str. 20.

doći dozvola iz Rima za vjersko obraćenje. Na taj je način, navodno, počeo držati pravoslavni post.⁹⁷ Glede javnog prakticiranja rituala Pravoslavne crkve Graziani ne bi ni imao izbora, jer su u tadašnjoj Moldaviji postojala mnogobrojna vjerska slavlja (praznici) u kojima je knez uglavnom imao jednu od najvažnijih uloga. Knez Gašpar već od početka svoje vladavine požurio je pokazati dobru volju prema moldavskom pravoslavnom kleru, potvrđujući vlasništva i privilegije mnogobrojnim manastirima i episkopijama.⁹⁸

No, moldavski plemići unatoč tome nisu bili zadovoljni. Kroničar Miron Costin pisao je o njemu, kako je spomenuto, kao o strancu koji nije poznao red, običaje i jezik zemlje, a ni pravoslavni post, navodno, nije nikada poštovao, nego je uvijek jeo meso.⁹⁹ Istina je da nije poznato da se Graziani ikada javno odrekao katoličke vjeroispovjesti. Štoviše, isticao je svoj katolicizam u odnosima s papom i poljskim dužnosnicima, a možda je to i Osmanlijama izgledalo kao prednost, zbog Poljaka.¹⁰⁰ Krajem svoje vladavine čak je zatražio novog katoličkog biskupa za Moldaviju od pape i od cara Ferdinanda II, predlažeći za to dominikanca Barića, hrvatskoga podrijetla.¹⁰¹ No, briga za katoličke podanike nije bila neobična kod tadašnjih moldavskih kneževa, a ni inače se ne čini da je tu baš riječ o "otvorenom katolicizmu" Grazianija, kako ga je okarakterizirao N. Iorga.¹⁰² Čak i iz Costinove priče da je, navodno, uvijek jeo meso za pravoslavni post proizlazi da je ipak to radio "skrivečki" (*pre ascuns*).¹⁰³ Drugi autori smatraju da Graziani nije ni imao vremena za katoličku aktivnost u zemlji gdje je mijenjanje kneza bilo često,¹⁰⁴ ponajviše prema odlukama Porte.

N. Iorga je smatrao da su moldavski plemići mogli biti nezadovoljni, osim zbog "otvorenog katolicizma", i stoga što su Gašparov dvor i vojska bili prepuni stranaca.¹⁰⁵ No, Kneževsko vijeće Graziani je preuzeo i sačuvao gotovo nepromijenjeno tijekom svoje vladavine. Nekoliko promjena u Kneževskom vijeću uglavnom nije značilo degradaciju tih bojara, nego samo promjene njihova položaja i dužnosti. Novi knez, kojemu su lokalni realiteti bili strani, zapravo nije ni mogao drukčije postupati negoli da sačuva prijašnje Kneževsko vijeće.¹⁰⁶

Ipak, istina je da je na njegovu dvoru bio velik broj Dubrovčana (oni su mu možda i posudili novac prilikom stjecanja prijestolja), uz nekoliko drugih Hrvata i Talijana,¹⁰⁷ u situaciji kada je već ondje postojao znatan broj visokih službenika grčko-

⁹⁷ E. de HURMUZAKI, *Documente*, sv. IV/1., Bucuresci, 1882., str. 609.; sv. IV/2., Bucuresci, 1884., str. 376.; N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 50.; V. VASILIU, "Il principato moldavo", str. 20.-1.; M. STOY, "Das Wirken Gaspar Gracianis", str. 120.

⁹⁸ D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia", str. 29.-31.

⁹⁹ M. COSTIN, "Letopisețul Țării Moldovei", str. 204., 212.

¹⁰⁰ V. VASILIU, "Il principato moldavo", str. 20.-1.; D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia", str. 30.

¹⁰¹ V. VASILIU, "Il principato moldavo", str. 19.; A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 152.-53.

¹⁰² N. IORGA, *Istoria românilor*, sv. V, str. 410.-11.

¹⁰³ M. COSTIN, "Letopisețul Țării Moldovei", str. 212. Vidi o tome D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia", str. 30.

¹⁰⁴ V. VASILIU, "Il principato moldavo", str. 20.

¹⁰⁵ N. IORGA, *Istoria românilor*, sv. V, str. 410.-11.

¹⁰⁶ D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia", str. 32.-3.

¹⁰⁷ N. IORGA, "Manuscripte", str. 30.

ga podrijetla (počeli su se infiltrirati u redove domaćeg plemstva od kraja 16. stoljeća). Graziani je Dubrovčane za svoj dvor izabrao u ožujku 1619. u bugarskoj Provadiji, uzevši 15-20 njih među tamošnjim trgovcima: nadzornika kneževskih konja, komornika i druge niže službenike u koje je trebao imati puno povjerenje. Kapetan Marino de Resti bio je, primjerice, iz dobre dubrovačke obitelji. Moguće je da je i Dalmatinac i franjevački misionar Andrija Bogoslavić (Boguslavić) bio dvorjanik Gašpara Grazianija (bio je i u službi kneza Radua Mihnee, koji je u nekoliko navrata vladao Vlaškom ili Moldavijom).¹⁰⁸ Osim toga, Graziani je poslao novac za unajmljivanje oko 500 uskoka s mletačkih posjeda; njegov nećak, koji je ostao u Carstvu, trebao ih je dovesti.¹⁰⁹ Ovaj podatak je vrlo zanimljiv, budući da potječe iz razdoblja neposredno poslije Madridskog mira (1617.), odnosno i mletačkog i habsburškog obračuna s uskocima.

U Grazianijevoj službi bio je i već spomenuti kapetan Ivan Janković koji zavrjeđuje na ovom mjestu kraći osvrt, iako je o njemu poznato samo ono što je sam napisao o sebi u Gašparovoj biografiji. Izgleda da se rodio oko 1600. jer je, prema njegovim riječima, bio adolescent kada je upoznao Grazianija u Beču tijekom njegove posljednje misije. Gašpar, saznajući da je Ivan nećak njegove bivše gospodarice Margarite de Tabis, vodio ga je sa sobom u Istanbul i nakon toga u Moldaviju. Odande je Gratiani Jankovića slao u tajne misije caru Ferdinandu II. On je bio i Gašparov sobar (*cubicularius*) i sebe je smatrao njegovim najbližim zemljakom (*conterraneus proximus*) te osobom u koju je moldavski knez imao najviše povjerenja. Jankovića su uhvatili Tataři tijekom osmansko-poljsko-moldavskog rata u jesen 1620. i u njihovom sužanjstvu je ostao dvije godine, a nakon toga se vratio u Istanbul. Sudbina ga je odande odvela u Kairo, Damask i natrag u Istanbul, a poslije u Vlašku ili Moldaviju (*Valachia*), Podoliju, Litvu i Moskvu. Odatle se na kraju kroz Gdansk (*Gedanum*) i Njemačku vratio u domovinu (*in patriam*), međutim nije spomenuo konkretno gdje.¹¹⁰ Nije poznato kada je umro, vjerojatno nakon 1655., kada je od njega navodno, kao što je spomenuto, njegov rođak mladi Ivan Oršić iznudio usrdnim molbama Grazianijevu biografiju.

Tajnik za latinski jezik je Grazianiju bio Giambattista Montalbani (Malbi) iz Bologne, koji je također napisao životopis svoga vladara. Drugi poznati kroničar toga vremena grof Maiolino Bisaccioni, kasnije Montalbanijev punac, bio je pozvan u Moldaviju kao hatman, odnosno glavni zapovjednik moldavske vojske, međutim na putu prema Moldaviji u Beču ga je sustigla vijest da je njegov budući namjeravani gospodar već mrtav.¹¹¹ Stranci su se nalazili i na dvije ključne državne dužnosti tijekom Gašparove vladavine, i to Giovanni Amati iz Pistoie i njegov sin, kapetan Annibale Amati. Otac Giovanni Gašparu je istovremeno bio glavni savjetnik, veliki majordom i jedan od tajnika, a njegov sin bio je kaštelan najvažnije moldavske utvrde

¹⁰⁸ D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia", str. 31. Vidi, primjerice, o njemu M. HOLBAN & al. (ur.), *Călători străini*, sv. V, București, 1973., str. 5.-7.; I. P. M. PAL, *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii, păstrătorii lor de veacuri*, Săbăoani-Roman, 1942., str. 141.

¹⁰⁹ E. de Hurmuzaki, *Documente*, sv. IV/2., str. 378.-79.

¹¹⁰ E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., str. 67.

¹¹¹ O svemu tome vidi E. de HURMUZAKI, *Documente*, sv. IV/2., str. 378.-80.; *Suplement*, sv. II/3., str. 67.; N. IORGA, "Manuscripte", str. 28.-9., 49. (izvor Montalbani); *Isti, Studii și documente*, sv. XX, str. 51.

Hotina. Annibale se spominje u tom svojstvu u travnju 1620., kao *Amadi*, a bio je tek jedan od šest kaštelana te tvrđave tijekom Grazianijeve vladavine.¹¹² Ipak, iz ove činjenice, kao i iz poziva Bissacioniju da dođe preuzeti funkciju hatmana - Montalbani je već bio i kaštelan utvrde Galați - može se pretpostaviti da je Gašpar prema kraju vladavine naumio na najvažnijim vojničkim dužnostima zamijeniti domaće plemiće strancima. No, to ostaje tek pretpostavka: iako je, možda, Graziani imao takve namjere, nije mu ostalo vremena i realizirati ih.

Gašpar, najvjerojatnije tada već udovac, htio se i oženiti strankinjom, također katolkinjom. On je zatražio ruku kćeri moćnog velikog dragomana u službi mletačkog bajla u Istanbulu, Marc'Antonija Borisija.¹¹³ Nakon što je došao na moldavsko prijestolje, Graziani je pisao i duždu kako bi zatražio odobrenje za tu ženidbu, do koje je držao i u osjećajnom smislu, iskazujući istodobno divljenje mletačkom sustavu uprave. Gašparovi osmanski zaštitnici također su intervenirali da bi se ispunila želja novopečenog moldavskog kneza, iako se u historiografiji spekuliralo da je brakom s Borisijevom kćeri Graziani htio pridobiti Veneciju za saveznika protiv Osmanlija.¹¹⁴ Zanimljivo je da je, kako se čini, izvjesni Bernardo Borisi bio Grazianijev hatman u Moldaviji.¹¹⁵ Ipak, izgleda da Marc'Antonio Borisi nije odobrio Gašparove planove o braku, zbog protivljenja Serenissime.¹¹⁶

Nije poznato jesu li moldavskim bojarima smetali Gašparovi pokušaji da si uzme strankinju za suprugu ili da postavi strance katolike na istaknute državne položaje. No, prema nekim izvorima, posebno prema Mironu Costinu, oni (ili barem dio njih) bili su protiv njegove protuosmanske, odnosno pro-poljske politike krajem vladavine, najvjerojatnije smatrajući, kao i moldavski kroničar, da će time dovesti zemlju u veliku opasnost.¹¹⁷ Costinovu interpretaciju preuzeli su i istaknuti rumunjski historičari, poput N. Iorge i Gh. I. Bratianua.¹¹⁸ Vođe tih bojara bili su, prema kroničaru, Costea Bucioc, glavni kneževski sudac u donjoj Moldaviji, i Vasile Coci (budući vladar Moldavije Vasile Lupu, 1634.-53.) koji je bio knežev glavni rizničar. Napeti odnosi s bojarima evoluirali su, navodno, do otvorenog neprijateljstva i čak Gašparova pokušaja fizičke likvidacije bojara. Ipak, Graziani ih se nije usudio ubiti, već je Vasilea, navodno, optužio da nije u stanju pravdati manjak u riznici i, iako mu je bio vjenčani kum, bacio ga je u zatvor i osudio na prisilni rad. Bucioa je pokušao, prema Costinu, otrovati vinom kada ga je pozvao u goste, međutim on se uspio, iako jedva, spasiti protuotrovom. Drugi dan, pisao je kroničar, Graziani je izveo

¹¹² D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia", str. 32.

¹¹³ Primjerice, S. MARKOVIĆ, "Barski patricijski rod Borisi", str. 86., smatra ga podrijetlom barskim, odnosno južnoslavenskim plemićem, koji se nakon pada svoga grada u osmanske ruke preselio s cijelom obitelji u Istru, dok N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 49.-50., misli da je vjerojatno bio albanskog podrijetla, kao i drugi mletački dragomani Bruti.

¹¹⁴ S. MARKOVIĆ, "Barski patricijski rod Borisi", str. 88.-9.

¹¹⁵ Vidi N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 50.; S. MARKOVIĆ, "Barski patricijski rod Borisi", str. 89.

¹¹⁶ E. de HURMUZAKI, *Documente*, sv. IV/2., str. 85.; N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 39.-40. (dok. XLI), 49.-50.; N. C. BEJENARU, "Gašpar Grațiani", str. 88.-9.

¹¹⁷ M. COSTIN, "Letopisețul Țării Moldovei", str. 205.

¹¹⁸ Vidi, na primjer, Gh. I. BRĂȚIANU, *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în principatele române*, București, 1995., str. 150.

pravu predstavu, pretvarajući se da je bolestan i optužujući bojare zadužene za serviranje da su jela bila pokvarena.¹¹⁹ M. Costin tvrdi da se Bucioc udaljio od Gašpara zbog njegove pro-poljske politike i čak je poslao Iskender-paši poruku da Osmanlije na prevaru uhvate Grazianija.¹²⁰ No, treba reći da je i Bucioc prije bio na strani vladajuće obitelji Movilești, također pro-poljski odnosno protuosmanski orijentirane. Štoviše, Bucioc je ipak sudjelovao na strani Grazianija u predstojećem sukobu s Osmanlijama.¹²¹

Sukob između vladara i bojara naklonjenih Porti mogao je nastati potkraj Gašparove vladavine, kada je njegova pro-poljska orijentacija postala otvorena. Čini se da su na početku postojali određeni kompromisi između novog vladara i moldavskih plemića. Gašpar je trebao bojare za vlastite političke ciljeve i zbog njihovih veza u Poljskoj, primjerice u slučaju Coste Bucioca. Grazianijeva potreba za zajmovima također ga je upućivala prema plemićima.¹²² S druge pak strane, najvjerojatnije je postojala u to vrijeme među moldavskim bojarima i pro-poljska struja, kao i prije i nakon Gašparove vladavine. S tim u vezi, vraćanje imovine polonofilskom bojarstvu, pristašama Movileștija, što im je Stjepan II Tomșa konfiscirao nakon što ih je vojno pobijedio 1615., bilo je jedan od problema s kojim se morao suočiti Gašparov prethodnik na prijestolju, Radu Mihnea, tijekom svoje vladavine 1616.-19. godine. Navedeni knez samo im je sporadično vratio imovinu (poznato je samo pet takvih slučajeva), a i tada u obliku donacija za usluge njemu osobno. Politiku povratka imovine polonofilskim bojarima ili njihovom potomstvu slijedio je i Gašpar, čak i konzistentnije nego njegov prethodnik. Kada su u pitanju bili stari vlasnici i njihovi nasljednici, ili novi vlasnici koji su dobili imanja od Tomše, Gašparove odluke su stalno išle u korist prvih, a donošene su zajedno s Kneževskim vijećem.¹²³

Tijekom vladavine Gašpara Grazianija dogodila se i pobuna koju su podigli, prema određenim izvorima, izvjesni bojari pod vodstvom "sina Arona, vlaškog vojvode". No, Graziani, navodno predviđevši pobunu, suprotstavio se Aronovu sinu, pobijedio ga i natjerao u bijeg.¹²⁴ Drugi izvori tvrde da su mu protiv pretendenta na prijestolje pomogli Poljaci.¹²⁵ Bio je to najvjerojatnije "gospodinčić" (*domnișor*) iz mjesta Orhei, kojeg spominje Miron Costin i kojeg je, prema moldavskom kroničaru, Gašpar zarobio zajedno s njegovim pristašama. Prije nego što je dao pogubiti pobunjenike, Graziani ih je, navodno, korio na srpskom (*sic!*) riječima: "Da imadete srce čisto k gospodaru" (za prevoditelja mu je poslužio Bucioc).¹²⁶ Ipak, izvori su nejasni u svezi s konkretnim razdobljem kada se pobuna dogodila. Neki historičari su smatrali da je ona buknuła na početku Gašparove vladavine, zbog pretjeranog fiskalnog

¹¹⁹ M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 206.-07.

¹²⁰ Isto, str. 207.

¹²¹ M. HOLBAN & al. (ur.), *Călători străini*, sv. IV, str. 412., bilj. 112.

¹²² N. IORGA, "Manuscripte", str. 35.; I. CAPROȘU, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit pînă la mijlocul sec. al XVII-lea*, Iași, 1989., str. 68., 103. Vidi i D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia", str. 31.

¹²³ D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia", str. 33.

¹²⁴ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 149.,195. (dok. CX).

¹²⁵ O izvorima i literaturi vezanoj za to vidi V. VASILIU, "Il principato moldavo", str. 20.; D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia", str. 36.

¹²⁶ *Da imaețe srdțe cisto că gospodariu*. M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 205.

pritiska, jer se tada našao u teškim financijskim problemima zbog toga što je kupio prijestolje i vjerojatno bio osobno u dugovima te je morao preuzeti plaćanje Kozačima da više ne bi pljačkali teritorij Osmanskog Carstva; zatim financijsku pomoć bivšem knezu Radu Mihnei, još uvijek vrlo utjecajnom i moćnom; podmirenje dugova koje je našao kada je došao na vlast i slično.¹²⁷ Drugi autori datiraju navedenu bunu u vrijeme sukoba u Transilvaniji krajem 1619.,¹²⁸ o kojemu će kasnije biti riječi. No, potrebno je napomenuti da pobune na području Orheija nisu bile specifične samo za Grazianijevu vladavinu.¹²⁹

Grazianijeva vanjska politika do sukoba s Osmanlijama

Kako je primijetio i moldavski kroničar Costin, knez Gašpar “kada je došao na prijestolje, iako je bio osoba od velikoga povjerenja Porte, odmah je započeo s mislima prema kršćanskim stranama”.¹³⁰ Nakon što je postao moldavski knez, Graziani je poslao jednog skupog konja palatinu Ugarske, a drugog caru Ferdinandu II osobno.¹³¹ No, i transilvanskom princu Gabrijelu Bethlenu (1613.-29.), kalvinistu, Gašpar je u Istanbulu iskazivao prijateljstvo, putem transilvanskog poslanika na Porti.¹³² Poslanik je Bethlena obavijestio o Grazianijevom dolasku na prijestolje i zatražio zajam od 20.000 zlatnika, za koji su jamčili i moldavski bojari. Gašpar je dobio od njega 5.000 cekina, budući da je tada transilvanski princ, čini se, još uvijek pokušavao pridobiti naklonost Grazianija i svog drugog susjeda, kneza Vlaške.¹³³

Knez Graziani je, izgleda, zbog razvoja događaja postao sve više zaokupljen jačanjem svoje vojne moći. Osim spomenutih uskoka, Gašpar je poslao krajem 1619. kapetana Pavela da nađe plaćenike u susjednoj Vlaškoj, sa znanjem tamošnjega kneza Gavrilaša Movile, međutim bez uspjeha.¹³⁴ Možda se taj Grazianijev pokušaj može povezati i s tadašnjim događajima u Transilvaniji. Nakon što je Ferdinand II postao car (1619.), Gabrijel Bethlen, protuhabsburški orijentiran, pokušao je ostvariti svoj stari san - okruniti se za kralja Ugarske. U kolovozu 1619. Bethlen je započeo vrlo uspješan pohod u sjevernoj Ugarskoj pod habsburškom vlašću, i na taj način uvukao je Transilvaniju u Tridesetogodišnji rat (1618.-48.). U studenom iste godine Bethlen je bio već pred vratima Beča, koji je opsjeo uz pomoć postrojbi pobunjenih Čeha. Habsburgovci su tada zatražili pomoć poljskoga kralja Sigismunda III

¹²⁷ N. IORGA, “Manuscripte”, str. 34. Mlečanin Polo Minio pisao je da je 1619. Graziani imao prihode od preko 400.000 cekina, oko 50.000 cekina više negoli što je bilo uobičajeno u zemlji gdje su se, kao i u Vlaškoj, porezi određivali prema volji vladara. Vidi E. de HURMUZAKI, *Documente*, sv. IV/1., str. 598.

¹²⁸ O izvorima i literaturi vezanoj za to vidi V. VASILIU, “Il principato moldavo”, str. 20.; A. MESROBEANU, “Nuovi contributi”, str. 149.; D. FLOAREȘ, “Unele observații privind domnia”, str. 35.-6.

¹²⁹ N. IORGA, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, sv. IV, București, 1902., str. CXXXV-CXXXVI.; *Isti, Istoria românilor*, sv. V, București, 1937., str. 410.-11.

¹³⁰ M. COSTIN, “Letopisețul Țării Moldovei”, str. 205.

¹³¹ E. de HURMUZAKI, sv. IV/2., str. 609. Ferdinand II bio je njemački car 1619.-37., kralj Ugarske 1618.-37. i Češke 1617.-37. godine.

¹³² Tada je rekao transilvanskom poslaniku pri sultanu da bi “dao i svoju dušu za Bethlena”. N. IORGA, *Studii și documente*, sv. IV, str. CXXXVII.

¹³³ Mlečanin Polo Minio u E. de HURMUZAKI, sv. IV/1., str. 597.-98.

¹³⁴ Vidi o izvorima i literaturi u svezi s tim D. FLOAREȘ, “Unele observații privind domnia”, str. 34.

Vase (1587.-1632.), što je potonji službeno odbio zbog novog mira s Osmanlijama. No, ipak, Gy. Homonnay, mađarski plemić iz Gornje Ugarske i pretendent na transilvansko prijestolje kojeg su podržavali Habsburgovci, u listopadu ili studenom ušao je s poljskim plaćenicima u Transilvaniju, najvjerojatnije sa znanjem poljskoga kralja. Zbog protuofenzive Homonnayja, Bethlen je morao napustiti pohod protiv Habsburgovaca i vratiti se u Transilvaniju. Iako Homonnay nije dobio transilvansko prijestolje (umro je u kolovozu 1620.), njegov prepad spasio je Beč i Habsburgovce od katastrofe: Česi i Moravci, bez Bethlenove pomoći, morali su napustiti grad, a Ferdinand II započeo je ofenzivu.¹³⁵

Graziani je nukao poljskoga kralja Sigismunda III da pomogne Homonnayu i, implicitno, Ferdinandu II, svom šogoru, protiv Bethlena. Možda je nesklonost Grazianija prema Bethlenu potaknulo to što je potonji podržavao kneza Marcua, starog pretendenta na prijestolja rumunjskih zemalja Vlaške i Moldavije (kao sina vlaškog kneza Petra Cercela, 1583.-85.) koji je bio njegova veza s češkim pobunjenicima.¹³⁶ Neki izvori tvrde da je sam Gašpar ušao u Transilvaniju u prosincu, s dijelom moldavskog plemstva i nekoliko tisuća ljudi, iako su neki moldavski plemići bili protiv rata u Ugarskoj.¹³⁷ Prema dijelu izvora, Graziani je ušao u Transilvaniju s jednim pašom da bi zavladao tom zemljom, ali narod mu se hrabro odupro, dok je prema drugima ušao u susjednu zemlju u korist cara. No, nažalost, nisu dostupni detaljniji izvori o tom navodnom Grazianijevom pohodu u Transilvaniju.¹³⁸ Stoga su neki povjesničari smatrali da Graziani nije uopće ušao u Erdelj, jer su ga Osmanlije kritizirali čak i zbog toga što je nagovorio Poljake da pošalju vojnu pomoć Habsburgovcima, miješajući se tako u taj sukob.¹³⁹ No, i u slučaju da nije krenuo na pohod u Transilvaniju, Graziani je namjeravao postati transilvanski princ, umjesto Bethlena, s pomoću transilvanskih Sasa, koji su bili vjerni njemačkom caru, a s tim u vezi je, čini se, intervenirao i na Porti. O tome postoji više izvora, pa i pismo Grazianija Sasima o tome da je i on, kao i Bethlen, podanik Osmanlija, te da u njegovoj odsutnosti (nalazio se na sjeveru) može doći pomoći susjednoj zemlji, kao što su mu Osmanlije i naredili.¹⁴⁰ Poznata su i česta moldavska poslanstva u saske gradove Sibiu i Braşov tijekom Grazianijeve vladavine, a i loši odnosi između transilvanskih Sasa i Bethlena.¹⁴¹ Ipak, Gašparovi pokušaji teritorijalne ekspanzije su završili bez rezultata, jer nije uspio zbaciti Bethlena s transilvanskog prijestolja.¹⁴²

Gašpar Graziani je opisanim postupcima izazvao Bethlenovu mržnju i negativne komentare o moldavskom knezu kod Osmanlija, o čemu je, čini se, i moldavski knez

¹³⁵ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 195. (dok. CVII); D. FLOAREŞ, "Unele observatii privind domnia", str. 34.-5.

¹³⁶ N. IORGA, *Studii şi documente*, sv. IV, str. CXL; sv. XX, str. 52.-3.

¹³⁷ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 146., 149.

¹³⁸ *Isto*, str. 149.

¹³⁹ N. IORGA, *Studii şi documente*, sv. IV, str. CXL; D. FLOAREŞ, "Unele observații privind domnia", str. 35.

¹⁴⁰ Polo Minio u E. de HURMUZAKI, sv. IV/1., str. 598.; Grazianijev nećak Petar Hrinčić i drugi izvori u N. IORGA, *Studii şi documente*, sv. IV, str. CXL-CXLI, 175.-77.; sv. XX, str. 53.

¹⁴¹ O izvorima i literaturi u svezi s tim pitanjima vidi D. FLOAREŞ, "Unele observații privind domnia", str. 35.

¹⁴² Vidi, primjerice, A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 149.

bio upoznat.¹⁴³ Izgleda da je upravo Bethlen informirao velikog vezira i da je Graziani bio član novosnovanog viteškog reda *Militia Christiana* Charlesa de Gonzalesa, vojvode od Neversa.¹⁴⁴ Transilvanski princ najvjerojatnije je znao i da je Gašpar poslao kralju i caru Ferdinandu II, koji ga je zauzvrat nazvao *illustris, syncere dilectus*,¹⁴⁵ vijesti protiv njega i pobunjenih čeških staleža. Graziani je presreo i zaplijenio pisma čeških pobunjenika u kojima su tražili pomoć od Osmanlija, i poslao ih je habsburškom caru ne samo iz Moldavije, već i prije iz Istanbula, kako je tvrdio Janković.¹⁴⁶ Gašpar je poslao i poljskom kralju Bethlenova pisma krimskom kanu,¹⁴⁷ a to je vjerojatno dodatno naljutilo transilvanskoga princa. Stoga je, prema nekim izvorima, zbog Bethlenovih akcija na Porti knez Moldavije izgubio i prijestolje i život.¹⁴⁸ Ipak, prema Jankoviću, možda se Osmanlije ne bi tako otvoreno i brzo obrušili na Grazianija da nije jedan ministar bečkoga dvora nehotice rekao jednom prilikom osmanskom poslaniku da je car navedena pisma čeških pobunjenika namijenjena sultanu dobio od Gašpara.¹⁴⁹

No, sultan je Grazianija, u nastavku njegove karijere posrednika između Porte i kršćanskih sila, prvenstveno postavio na moldavsko prijestolje da bi ustanovio mir između Osmanlija i Poljaka. Primjerice, prema jednom suvremenom izvoru, ... *il Grattiano et altri prencipi suggeriti all' Gran Turco et confinanti à Pologna, hanno hordine di trattare qualche acordo*.¹⁵⁰ Na početku svoje vladavine novi moldavski knez bio je optimist u svezi s tim mirom. Poznata su pisma koja je Gašpar poslao svim utjecajnim osobama u Poljskoj kako bi ih informirao o svom dolasku na moldavsko prijestolje, obećavajući im dobrosusjedske odnose, i jamčio im je svoju spremnost na sklapanje osmansko-poljskoga mira.¹⁵¹

U lipnju 1619. pokušavao je nagovoriti poljskog kancelara i velikog hatmana Zolkiewskog da pošalje novog poslanika na Portu, nakon što je dotadašnjem Kochańskiju završila misija. Otkupivši za Poljake robove koje su odveli Tatari, kao što je radio i u prošlosti, Graziani je krajem listopada jamčio hatmanu Koniecpolskom da će prego-

¹⁴³ N. IORGA, *Studii și documente*, sv. IV, str. 175-77.

¹⁴⁴ *Isto*, str. CXLIII, 139. *Militia Christiana* postojala je od kraja 1618. A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 145., 150. Vidi i E. de HURMUZAKI, *Documente*, IV/1., str. 387.; *Suplement*, sv. I/1., str. 184.; Carol GÖLLNER, "Beziehungen der rumanischen wojewoden Radu Șerban, N. Petrașcu und Gaspar Graziani zur "Milice Chretienne"", *Revue des études sud-est européennes*, VI, br. 1., 1968., str. 71.-2. i *Idem*, "La Milice Chretienne, un instrument de croisade au XVII-eme siècle", *Mélanges des l'école roumaine en France*, XIII, Paris, 1935.-36., str. 59.

¹⁴⁵ N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 52.

¹⁴⁶ Janković u E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., str. 66.-7. Janković je tvrdio da je on bio nositelj tih pisama, na koja je Graziani potrošio mnogo novca. O vezama Grazianija i bečkoga dvora od 1616. godine vidi, primjerice, i *Isto*, *Documente*, sv. IV/1., str. 580.-81.; sv. IV/2., str. 589.; N. IORGA, *Studii și documente*, sv. IV, str. CXXXVIII.

¹⁴⁷ M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 206.

¹⁴⁸ Vidi, primjerice, Polo Minio u E. de HURMUZAKI, *Documente*, sv. IV/1., str. 598.; M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 206.

¹⁴⁹ Janković u E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., str. 67.

¹⁵⁰ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 146., 191. (dok. XCIII).

¹⁵¹ E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/2., str. 465.-66; N. IORGA, "Manuscripte", str. 35.; A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 146.

varati s velikim vezirom i tatarskim kanom te se nadao da neće izbiti rat.¹⁵² Čini se da bi osmansko-poljski oružani sukob buknuo već u ljeto 1619., da se knez Graziani nije potrudio riješiti prijepore između dviju sila.¹⁵³ Prije kraja listopada 1619. vratio se u Krakov Kočański, sa sklopljenim mirom između kralja i sultana. No, moglo se pretpostaviti da taj mir, kojemu je najvjerojatnije pridonio i Gašpar, neće dugo trajati.¹⁵⁴ Zbog Grazianijeva inzistiranja, novi poljski poslanik Otwinowski išao je u proljeće 1620. u Carigrad, međutim, tamo je bio vrlo loše primljen. U to vrijeme osmansko-poljski rat bio je na pomolu.¹⁵⁵ Graziani je, vidjevši da zbog ratobornih namjera Porte ne može ispuniti svoj zadatak – osmansko-poljski mir -, počeo slati u Poljsku informacije o Osmanlijama.¹⁵⁶ Prema kroničaru Costinu, Gašpar se još više vezao za Poljake i čak ih je pokušavao nagovoriti na rat protiv Osmanlija kada je osjetio da je izgubio vjerodostojnost na Porti.¹⁵⁷

Poljsko-moldavski rat s Osmanlijama i kraj Grazianijeve vladavine

Nakon 1618., kada je Habsburško Carstvo bilo uvučeno u Tridesetogodišnji rat (1618.-48.) te je završio osmansko-perzijski sukob (1616.-18.) i dugi poljsko-ruski rat (1605.-18.), Osmansko Carstvo i Poljska imali su slobodne ruke pozabaviti se jedni drugima.¹⁵⁸ Poljski kralj Sigismund III Vasa vodio je vlastitu politiku favoriziranja katolicizma i približavanja Habsburgovcima, drugim riječima protuosmansku, što je odudaralo od poljske tradicionalne politike 16. stoljeća.¹⁵⁹ Između Poljske i Osmanskog Carstva glavni je spor stalno bila Moldavija.¹⁶⁰ Njemu se pridodao sukob zbog pohoda Kozaka uzduž Crnoga mora, čak do zidina Istanbula, te napada Tatara u Poljskoj, koji je već nekoliko puta bio prekidan kratkotrajnim primirjima.¹⁶¹

Stoga se, ipak, sultan Osman II odlučio za veliku ekspediciju u starom stilu protiv Poljske, odnosno i protiv Moldavije. Sultanova ambicija, zatim lakomost Isken-der-paše te Bethlenove spletke na Porti uništili su ono što je Graziani postigao velikim trudom.¹⁶² Krajem srpnja Gavrilaš Movilă bio je zbačen s vlaščkoga prijestolja, a bio je imenovan Radu Mihnea, vjeran Osmanlijama, njihova sigurna pomoć u slučaju rata. U tim uvjetima Gašpar je morao razmišljati o onome što mu se priprema.¹⁶³ Već je početkom 1620. mletački bajlo pisao o planu Osmanlija da postave be-

¹⁵² *Affaticandomi io in tal maniera e col Visir Grande e col Tartaro, che spero in Dio non succederà mai rottura*. E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/2., str. 471. Vidi i N. IORGA, *Studii și documente*, sv. IV, str. CXXXVII, 174.; sv. XX, str. 53.; M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 389.

¹⁵³ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 193. (dok. XCIX).

¹⁵⁴ N. IORGA, "Manuscripte", str. 35.; A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 147.-48., 193.-95., (dok. XCVIII, CII, CVI).

¹⁵⁵ N. IORGA, "Manuscripte", str. 35.

¹⁵⁶ V. VASILIU, "Il principato moldavo", str. 20.

¹⁵⁷ M. COSTIN, "Letopisețul Țării Moldovei", str. 206.

¹⁵⁸ M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 443.-44.

¹⁵⁹ Vidi, primjerice, M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 483., bilj. 5.

¹⁶⁰ Vidi, primjerice, E. SCHÜTZ, *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-1621*, Budapest, 1968., str. 15. (uvod). Vidi i M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 443.-44.

¹⁶¹ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 129.-48.

¹⁶² N. C. BEJENARU, "Gašpar Grațiani", str. 88.

¹⁶³ Vidi, na primjer, A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 72. (dok. CXVII); N. IORGA, "Manuscripte", str. 35.-6.; *Isti, Studii și documente*, sv. XX, str. 53.

glerbega u Iași, moldavsku prijestolnicu.¹⁶⁴ U lipnju 1620. u Moldaviju je ušla velika osmanska vojska.¹⁶⁵ Pokušalo se još jednom ishoditi mir, posredovanjem habsburškog poslanika u Istanbulu. No, vladari Moldavije, Vlaške i Transilvanije, kao i beglerbegovi podunavskih područja dobili su naredbu napadati Poljsku i prije nego li je poljski poslanik, koji je donio ponudu mira, stigao u Istanbul.¹⁶⁶ Montalbani je tvrdio da je s tim u vezi Graziani sazvaio sve važnije moldavske plemiće i svoje savjetnike i rekao im da bi bio najveći grijeh napadati druge kršćane. Prema autoru, bojari su mu obećali vojnu podršku ako osigura pomoć kršćanskih vladara.¹⁶⁷ Drugi izvori, pak, tvrde da je knez Gašpar tražio od Moldavaca zakletvu lojalnosti poljskom kralju.¹⁶⁸ Pripisala mu se, među ostalim, namjera ujedinjenja Moldavije, Vlaške i Transilvanije pod svojom vlašću, a ta velika kneževina trebala je biti vazalna Poljskoj.¹⁶⁹ U svakom slučaju, iz Grazianijeve korespondencije jasno je da je tražio pomoć sa svih strana, ne samo od Poljaka, nego i od cara Ferdinanda II, toskanskog velikog kneza Cosima II de Medici, pape Pavla V (1605.-21.) i čak od španjolskog kralja Filipa III (1598.-1621.).¹⁷⁰ Papa se krajem studenog, kada je za Grazianija već bilo prekasno, branio da mu ne može pomoći, jer pomaže habsburškom caru i katoličkoj ligi u njemačkim zemljama.¹⁷¹

Poljska vojska prešla je Dnjestar i ušla u Moldaviju početkom rujna 1620., pod zapovjedništvom velikog hatmana Stanislawa Zolkiewskog. Neki poljski izvori navode da je glavni razlog zbog kojeg je tada krenula poljska vojska u Moldaviju bio Gašpar, koji im je tvrdio da, ako Poljaci stignu brzo, Iskender paša neće moći dobiti na vrijeme važna pojačanja, a bio je slab bez njih.¹⁷² Odmah nakon što su ušli Poljaci, Graziani se pobunio protiv Osmanlija i dao je zatvoriti, možda čak i ubiti, njihovog poslanika i njegovu pratnju, koji su došli s fermanom o kneževu zbacivanju s vlasti (čini se i oduzeti mu život). Nakon toga naredio je pokolj Osmanlija koji su se tada nalazili u Moldaviji, prema nekim izvorima oko 2 000 njih. Narod Iașija masakrirao je osmanske trgovce, među kojima se pretpostavljalo da su se sakrili špijuni i vojnici.¹⁷³ Scenarij je zbivanja bio sličan kao 1594., za vrijeme zajedničke protu-

¹⁶⁴ E. de HURMUZAKI, *Documente*, sv. IV/2., str. 385.; N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 53.-4.

¹⁶⁵ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 151., 196. (dok. CXIV).

¹⁶⁶ N. C. BEJENARU, "Gašpar Grațiani", str. 88.

¹⁶⁷ Montalbani u N. IORGA, "Manuscripte", str. 42.

¹⁶⁸ A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 198. (dok. CXIX).

¹⁶⁹ Janković u E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., str. 64. Vidi i M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 444.

¹⁷⁰ M. STOY, "Gaspar Grațiani, Fürst der Moldau 1619-1620", str. 314.

¹⁷¹ N. IORGA, *Studii și documente*, sv. XX, str. 54.; V. VASILIU, "Il principato moldavo", str. 61.; D. FLOAREȘ, "Unele observații privind domnia", str. 30.

¹⁷² Vidi, primjerice, iskaz Jakowskog, poljskog vojnika koji je bio svjedok događaja, u M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 468.

¹⁷³ Vidi, primjerice, o Grazianijevu zbacivanju i masakru Osmanlija E. de HURMUZAKI, *Documente*, sv. IV/2, str. 387.; *Suplement*, sv. I/1., str. 187.-88.; *Isto*, sv. II/3., str. 64. (Janković); A. MESROBEANU, "Nuovi contributi", str. 197.-98. (dok. CXVIII, CXIX); M. COSTIN, "Letopisețul Țării Moldovei", str. 207.; E. SCHÜTZ, *An Armeno-Kipchak Chronicle*, str. 43.-5. Živopisniju verziju zbacivanja s prijestolja vidi kod Montalbanija u N. IORGA, "Manuscripte", str. 45.-6.

osmanske pobune Arona, kneza Moldavije (1593.-95.), i Mihaela Hrabrog, tada kneza Vlaške (1593.-1601.).¹⁷⁴

Nakon što je zapovijedio pokolj Osmanlija, Graziani se povukao prema sjeveru, prema poljskoj vojsci, kojoj je povjerio obranu zemlje. Poljsko-moldavske trupe sišle su uz rijeku Prut, međutim, opkolio ih je neprijatelj u taboru kod Țuțore, nedaleko od Iașija, i stavio ih pod tešku opsadu.

Miron Costin tvrdio je da Graziani nije dostavio Poljacima sve podatke koje je imao o osmanskoj vojsci, da ih ne bi uznemirio.¹⁷⁵ No, neprijatelj je bio vidljivo nadmoćan po broju i naoružanju, jer su Osmanlijama pristigli u pomoć Tataari. Ne može se točno utvrditi brojnost dvije vojske, osmansko-tatarske i poljsko-moldavske, zbog kontradiktornih izvora. Ipak, jasno je da su neki poljski autori, kao i oni koji su bili na strani Grazianija (Montalbani, Janković), pretjerano iskazali broj vojnika jedne ili druge strane. Hatman Zolkiewski u pismu poljskom kralju iz tabora kod Țuțore tvrdio je da je Osmanlija i Tatara bilo više od 60 000, možda čak i 100 000. U Armeno-Kipčackoj kronici autor je zapisao da je Tatara bilo 120 000, Osmanlija 8 000, Poljaka 20 000, a da je Graziani došao s 3 000 vojnika.¹⁷⁶ Janković je, također, pretjerao s brojnošću osmansko-tatarske vojske: 30 000 Osmanlija i 80 000 Tatara prema 12 000 poljskih vojnika i 20 000 Grazianijevih.¹⁷⁷ Montalbani je, pak, "napuhao" broj Gašparovih ljudi - 40 000, tvrdio je da Poljaka je bilo samo 8 000, a brojka od 60 000 čini se da se odnosi samo na Tatare, ne i na Osmanlije.¹⁷⁸ M. Costin tvrdio je da je osmansko-tatarska vojska imala oko 60 000 vojnika, a poljska vojska oko 10 000 konjanika i pješaka. Prema istom moldavskom autoru, koji navodi da je preuzeo podatak iz poljske kronike, Grazianijeve lokalne snage imale su 12.000 vojnika.¹⁷⁹

Zapovjednik vrlo brojne osmansko-tatarske vojske bio je isti Iskender-paša od Silistrije, koji je doveo sa sobom novoimenovanog moldavskog vladara, Aleksandra Iliáša. Nakon nekoliko dana borbe (17.-20. rujna 1620.), poljske postrojbe ostale su same u šancima kod Țuțore, jer su Moldavci postupno napustili bitku, budući da obećana pomoć iz Poljske nije pristigla.¹⁸⁰ Posljedično, prema kroničaru Costinu, Poljaci, shvativši neminovnost poraza, jako su se uplašili.¹⁸¹ Panika se u logoru povećala, navodno, zbog glasine da su dva hatmana, Zolkiewski i Koniecpolski, pobjegli. Stoga je u noći 20./21. rujna mnoštvo poljskih vojnika dezertiralo i pokušalo

¹⁷⁴ Mihael Hrabri bio je i princ Transilvanije 1599.-1600. te knez Moldavije 1600. godine.

¹⁷⁵ M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 208.-09.

¹⁷⁶ Kopija pisma Zolkiewskog iz 24. rujna 1620. u M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 466.; E. SCHÜTZ, *An Armeno-Kipchak Chronicle*, str. 45.

¹⁷⁷ Janković u E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., str. 64.-5.

¹⁷⁸ Montalbani u N. IORGA, "Manuscripte", str. 47.

¹⁷⁹ M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 207.-08.

¹⁸⁰ Prema Montalbaniju, Poljaci su Grazianiju obećali vojsku od 80 000 vojnika, međutim nisu ispunili obećanje. N. IORGA, "Manuscripte", str. 47. Vidi i M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 210. Prema Kirilu Lukarisu, tadašnjem patrijarhu Aleksandrije, u taboru kod Țuțore bilo je 40 000 poljskih vojnika, međutim u bici je sudjelovalo na početku samo 5 000 - 6 000 Poljaka, koji su bili brzo potučeni, jer su Osmanlije odmah poslali u boj 10 000, a Tataari 30 000 vojnika, te je iza njih pristizalo i mnoštvo drugih. N. IORGA, *Studii și documente*, sv. IV, str. 178.-81

¹⁸¹ M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 210.-11.

preći rijeku Prut (čini se 2 000 - 3 000 njih), međutim, malo ih je to i preživjelo.¹⁸² Zolkiewski je, ipak, uspio zaustaviti bježanje vojnika, ukazavši im se osobno zajedno s Koniecpolskijem. No, bitka je za Poljake već bila izgubljena i, da ne bi bili posve desetkovani kod Țuțore, pokušali su izići iz obruča i počeli su se povlačiti uz velike gubitke prema Podoliji. Ostaci vojske Zolkiewskog došli su početkom listopada do Dnjestra, međutim rijeku je mogao preći tek neznatan broj vojnika, jer su ih ubijali Osmanlije i Tatari, a u nastalom kaosu poginuo je čak i veliki hatman.¹⁸³ Stoga su suvremenici u Poljskoj smatrali da “nikada Poljska kruna nije pretrpjela tako velik i sramotan poraz”,¹⁸⁴ dok su se katastrofalne posljedice za Moldaviju osjećale još mnogo godina nakon toga.¹⁸⁵

U kobnoj noći 20./21. rujna pobjegao je iz tabora i Graziani, zajedno s poljskim bjezguncima i Moldavcima koji su još uvijek bili s njim.¹⁸⁶ Jedan poljski izvor tvrdio je da su pobjegle poljske vojnike vodili kroz Moldaviju baš Gašpar i Bucioc.¹⁸⁷ Prema Jankoviću, moldavskog su kneza dvojica poljskih velikaša upozorila da će postati moneta za obračun na budućim mirovnim pregovorima.¹⁸⁸ I Montalbani, drugi Grazianijev intimus, navodio je da je Iskender-paša htio samo Gašpara, garantirajući zauzvrat mir Poljacima. Da nisu intervenirali poljski hatmani, potonji bi to navodno i prihvatili. U takvoj situaciji, prestrašeni Graziani slušao je savjete Marina de Restija, Bucioca, Giovannija Amatija i svog dvorskog maršala Goie te je odlučio pobjeći.¹⁸⁹ Gašparov bijeg opisao je Janković s nevjerojatnim detaljima, poput avanturističkog romana.¹⁹⁰ Prema njemu, knez se spasio samo s četiri pratioca: hatmanom Șeptilicijem, Goiom, glavnim sucem Nicorițom i jednim običnim vojnikom. Tako je došao, nakon mnogo peripetija, negdje u okolicu mjesta Târgul Troțuș (*oppido Trotusuz*),¹⁹¹ u blizini granice s Transilvanijom. Montalbani se pitao, i njegovim tragom više historičara, o pravim namjerama kneza, jer Bethlen mu je bio neprijatelj, a prelazak kroz Ugarsku do cara bio bi mu ne samo težak, nego zapravo nemoguć.¹⁹² No, ne samo uža Transilvanija, nego i putevi na istok i jug bili su mu “zatvoreni”, pa i na sjever, jer tamo je bila Poljska, gdje je mogao biti optužen za katastrofu. Jedino mu je preostalo pokušati domoći se saskih gradova na jugu Transilvanije, odakle je imao neke šanse ići prema Beču, koji mu je mogao biti jedini konačni cilj.¹⁹³

¹⁸² Vidi, primjerice, poljski dnevnik vojnog pohoda iz 1620. u M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 452.-53.; Jakowski u *Isto*, str. 470.; E. SCHÜTZ, *An Armeno-Kipchak Chronicle*, str. 45.

¹⁸³ Vidi, primjerice, M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 444.

¹⁸⁴ Vidi, primjerice, poljski dnevnik vojnog pohoda iz 1620. u M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 460.

¹⁸⁵ D. FLOAREȘ, “Unele observații privind domnia”, str. 36.

¹⁸⁶ Vidi, primjerice, Janković u E. de Hurmuzaki, *Suplement*, sv. II/3., str. 65.; M. COSTIN, “Letopisețul Țării Moldovei”, str. 211.; Montalbani u N. IORGA, “Manuscripte”, str. 49.; Jakowski u M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 470.

¹⁸⁷ “Poljski anonimus” u M. HOLBAN & al., *Călători străini*, sv. IV, str. 462.

¹⁸⁸ Janković u E. de Hurmuzaki, *Suplement*, sv. II/3., str. 65.

¹⁸⁹ Montalbani u N. IORGA, “Manuscripte”, str. 48.-9.

¹⁹⁰ Janković u E. de Hurmuzaki, *Suplement*, sv. II/3., str. 65.-6.

¹⁹¹ *Isto*, str. 66.

¹⁹² Montalbani u N. IORGA, “Manuscripte”, str. 50.

¹⁹³ D. FLOAREȘ, “Unele observații privind domnia”, str. 36.

Ipak, dogodilo se drukčije, jer Graziani je ubijen u nejasnim okolnostima. Prema Costinu i Jankoviću, ubili su ga u snu Šeptilici i Goia, a Nicoriță, tvrdi Janković, nije pristao na ubojstvo i otišao je prije toga. Isti autor nudi i motiv za Grazianijevo ubojstvo: njegovi ubojice nisu htjeli napustiti domovinu i obitelji zbog stranca.¹⁹⁴ Autor Armeno-Kipčacke kronike, pak, optužio je za kneževu ubojstvo Nicorițu i Šeptilicija, dok je Montalbani tvrdio da je posljednji prešao neprijateljima (Osmanlijama) treći dan borbe, a da su njegove ubojice bili Goia i netko neimenovan.¹⁹⁵ No, prema Kirilu Lukarisu (tadašnjem patrijarhu Aleksandrije), seljaci su ubili Grazianija i moldavske plemići koji su bili s njim, osim Bucioca, kojeg su Osmanlije uhvatili i nabili na kolac.¹⁹⁶ Janković je tvrdio da su glava i truplo Gašpara Grazianija pronađeni u šumi gdje je bio ubijen te su svečano sprovedeni i pokopani uz počasti u crkvi u Trotușu.¹⁹⁷ Ipak, prema Armeno-Kipčackoj kronici, Grazianijevu je glavu novi vladar Moldavije Aleksandar Ilijaș poslao u Istanbul.¹⁹⁸

No, Aleksandar Ilijaș, kojeg je, navodno, na to potaknuo i Gašparov prijatelj katolik Radu Mihnea (u to vrijeme na vlaškom prijestolju),¹⁹⁹ naredio je da njegovi ubojice budu mučeni i pogubljeni te bačeni u rijeku.²⁰⁰ Čak je i kroničar M. Costin, iako je prije dosta negativno pisao o Gašparu, zaključio o njegovu ubojstvu: "Prljav i grozan čin, za koji se nije čulo u kršćanskim zemljama [*sic!*]. Vladar, dobar ili loš, mora se paziti svih opasnosti. Jer, kakav jest da jest, od Boga je dan, kao što kaže Sveto Pismo ...".²⁰¹

Zaključak

Iz svega navedenog može se zaključiti da je Gašpar Graziani (1570./80.-1620.) bio podrijetlom vjerojatno s područja Bihaća, ali nepoznatog pravog prezimena. Njegovo ime, uz naziv "Hrvat", može se nerijetko naći u onovremenim europskim i osmanskim izvorima: visokopozicioniran na Porti, kao dragoman (prevoditelj), bio je glavni pregovarač osmanske strane tijekom mirovnih pregovora s Habsburškim Carstvom 1614.-18. godine. U svojstvu osmanskog poslanika zalagao se za poboljšanje položaja katolika u osmanskoj Ugarskoj i zbog toga je bio u korespondenciji čak i s papom Pavlom V (1605.-21.), koji je cijenio njegove napore. Bio je, također, u dobrim odnosima s Habsburgovcima, za koje je, primjerice, presretao pisma češ-

¹⁹⁴ Janković u E. de Hurmuzaki, *Suplement*, sv. II/3., str. 66.; M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 211.

¹⁹⁵ E. SCHÜTZ, *An Armeno-Kipchak Chronicle*, str. 49; Montalbani u N. IORGA, "Manuscripte", str. 48.-51.

¹⁹⁶ Vidi originalni izvor na nizozemskom jeziku i rumunjski prijevod u N. IORGA, *Studii și documente*, sv. IV, str. 179.-80. O smrti Bucioca vidi, na primjer, i M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 212.

¹⁹⁷ *Caput autem Graziani et corpus in iam dicta silva repertum adhibita pompa funebri solemnii in ecclesia oppidi Totrussiensis honorifice conditum est.* Janković u E. de HURMUZAKI, *Suplement*, sv. II/3., str. 66.

¹⁹⁸ E. SCHÜTZ, *An Armeno-Kipchak Chronicle*, str. 49.

¹⁹⁹ Montalbani u N. IORGA, "Manuscripte", str. 50.-1.

²⁰⁰ Vidi, primjerice, M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 212. ; E. SCHÜTZ, *An Armeno-Kipchak Chronicle*, str. 49.

²⁰¹ M. COSTIN, "Letopisețul Țărâi Moldovei", str. 211.-12.

kih pobunjenika namijenjena sultanu, u prvoj fazi Tridesetogodišnjeg rata (1618.-48.). No, ipak, Porta ga je nagradila za usluge dukatom Naksa i posjedom Para (otoci u Egejskom moru), pa i moldavskim prijestoljem, kako bi vratila svoju dominaciju nad Moldavijom, poljuljanu zbog tamošnje protuosmanske pobune. Kao moldavski knez pokušao je postati glavni faktor u regiji, odnosno proširiti svoju vlast na susjedne kneževine, prvenstveno na Transilvaniju, koju je tamošnji protestantski princ Gabrijel Bethlen uvukao u Tridesetogodišnji rat, ali i na Vlašku. Radi ispunjenja svojih ciljeva vezao se za Poljake i pobunio protiv Osmanlija. To je dovelo do katastrofe poljske i Grazianijeve male vojske u jesen 1620. kod Țuțore (u Moldaviji), kojom prilikom je ubijen i sam moldavski knez.

Udaljavanjem Grazianija i prije njega (1616.) pro-poljskih Movileștija s moldavskoga prijestolja, Porta je ponovno dobila potpunu dominaciju nad Moldavijom. Osmanlije su na taj način "izbrisali" i zadnje posljedice velike protuosmanske pobune u Vlaškoj, Moldaviji i Transilvaniji, koju je vodio vlaški knez Mihael Hrabri, tijekom Dugog rata (1593.-1606.).²⁰² Istina je da su Osmansko Carstvo i Poljska i nakon ponovnog rata i mira kod Hotina 1621. nastavili rivalstvo za političku dominaciju na donjem Dunavu, međutim, poljski utjecaj na Moldaviju počeo je slabjeti.²⁰³ Stoga se moldavskom kroničaru Costinu Gašparova pobuna protiv Osmanlija mogla činiti, zbog male povijesne distance, hazardna i uzaludna, odnosno "bez računa i bez osnove".²⁰⁴ Čak su i mnogi rumunjski povjesničari Gašpara smatrali avanturistom. No, ipak, jasno je da se knez Graziani tim činom uvrstio u niz protuosmanski orijentiranih moldavskih vladara, a njihova je sveukupna protuosmanska politika bila među čimbenicima koji su u to vrijeme zajamčili autonomiju kneževine Moldavije unutar Osmanskog Carstva.

²⁰² Vidi, primjerice, M. HOLBAN & al. (ur.), *Călători străini*, sv. IV, str. 446.

²⁰³ V. CIOBANU, *Politică și diplomatie. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*, București, 1994., str. 202.; Pompiliu TEODOR, "Monarhia feudala (1601-1716)", u: M. BĂRBULESCU & al. (ur.), *Istoria României*, str. 256.

²⁰⁴ M. COSTIN, "Letopisețul Țării Moldovei", 205.

An Unusual Prince on the Moldavian Throne: Croat Gašpar Graziani (1619-1620)

Castilia Manea-Grgin

Institute of Social Sciences "Ivo Pilar",

Marulićev trg 19/I

Zagreb

Republic of Croatia

In the present paper, the author deals with published data on the historical figure, Gašpar Graziani (1570/80?-1620), almost unknown in Croatian historiography. He was probably from the region of Bihać, although his real family name is not known. His name, along with the word "Croatian" can be commonly found in contemporary European and Ottoman sources. He was a highly positioned dignitary at the Porte and was engaged as a dragoman (translator). As such, Graziani was the main negotiator for the Ottoman side during the 1614-18 peace negotiations with the Hapsburg Empire. As an Ottoman ambassador, Gašpar was dedicated to improving the status of Catholics in Ottoman Hungary and even corresponded with Pope Paul V (1605-21), who appreciated his efforts. At the same time, Graziani was on good terms with the Catholic Hapsburgs. For example, he intercepted the letters of the Czech rebels addressed to the sultan, in the first phase of the Thirty Year War (1618-48) for them. Nevertheless, in 1616 the Porte rewarded Gašpar for his services with the dukedom of Naxos and the possession of Paros (in the Aegean Sea). In order to restore its domination over Moldavia, shaken by an anti-Ottoman revolt, the Porte also gave Graziani the Moldavian throne at the beginning of 1619. As a Moldavian prince, he attempted to become the main political actor in the region; to expand his rule over the neighbouring principalities, first of all over Transylvania (which was drawn in the Thirty Year War by its Protestant prince Gabriel Bethlen), but also over Wallachia. In order to achieve his goals, Prince Graziani allied with the Poles and revolted against the Ottomans. This brought about the disaster of the Polish and Graziani's small army in autumn 1620 near Țuțora (in Moldavia), in which even the Moldavian prince was killed.

With the departure of Graziani as well as the pro-Polish oriented Movilești (1616) from the Moldavian throne, the Porte gained full domination over Moldavia once again. In this way, the Ottomans "wiped out" the last consequences of the large-scale anti-Ottoman revolt in Wallachia, Moldavia and Transylvania led by the Wallachian prince Michael the Brave, during the Long War (1593-1606). It is true that the Ottoman Empire and Poland, even after the new war in 1621 followed by peace at Hotin, continued their rivalry for political domination on Lower Danube, although the Polish influence over Moldavia had started to diminish. Consequently, because only a short time had elapsed, Graziani's anti-Ottoman revolt might have seemed a hazardous and fruitless enterprise to the Moldavian chronicler Miron Costin (1633-91). Moreover, many Romanian historians considered Graziani an adventurer. Nevertheless, it is clear that through his action, Prince Graziani established himself as

one of the anti-Ottoman oriented Moldavian rulers, whose over-all policy against the Porte was one of the factors which insured the autonomy of the Moldavian principality within the Ottoman Empire in those times.

Key words: Gašpar Graziani, Moldavia, the Ottoman Empire, Poland, Transylvania, seventeenth century